

INTERVENCE VE PROSPĚCH STUDENTŮ ZATČENÝCH NA PODZIM 1939. AKTIVITY RODIČŮ A ROLE PŘEDSTAVITELŮ PROTEKTORÁTNÍ SPRÁVY

PETR BORL

INTERCESSIONS IN FAVOUR OF STUDENTS ARRESTED IN THE AUTUMN OF 1939. ACTIONS BY PARENTS AND THE ROLE OF REPRESENTATIVES OF THE PROTECTORATE ADMINISTRATION

This study focuses on the position of Protectorate administration and the German occupying power with respect of students detained in connection with Nazi actions aimed against Czech academic education on 17th November 1939. The introduction presents the causes, the events of the fateful day, and their immediate consequences. This is followed by information about the dates and manners in which students were detained and places where they were held. The author describes living conditions in internment camps, especially the Sachsenhausen-Oranienburg concentration camp where most of the detained students had ended up. The main part of the study focuses on various forms of intercession in favour of the detained students, both those undertaken by parents who were trying to secure the release of their sons, and by the coordination department of the presidium of the ministerial council and the Protectorate president Emil Hácha.

Keywords: 17th November 1939 – Czech universities – students – concentration camp – intercessions – parents – coordination department – State President Emil Hácha – presidium of the ministerial council – Office of the Reich Protector – release

Den 17. listopadu 1939 je v české historii spojen s uzavřením českých vysokých škol a s perzekucí jejich studentů. Tento krok provedený ze strany německé okupační moci plně zapadal do jejího širšího plánu na postupnou germanizaci českého prostoru, v němž vysoké školy jakožto nositelky české vzdělanosti, kultury a národní emancipace neměly své místo. Ačkoli byla problematika těchto událostí již v mnoha publikacích z různých úhlů zpracována,¹ reflexe postojů české protektorátní správy a jejich představitelů k této

¹ Dosavadní historiografie kladla důraz především na příčiny a průběh samotné zatýkací akce a na následný osud studentů internovaných v koncentračních táborech v Německu, viz: František BURIÁNEK, *17. listopad. Od boj československého studentstva*, Praha 1945; František KROPÁČ, *Perzekuce českého studentstva za okupace*, Praha 1946; F. BURIÁNEK, *Svědectví. Příběhy českých studentů z akce 17. listopad*, Praha 1979; Tomáš PASÁK, *Odkaz 17. listopadu 1939 dnešku*, Praha 1979; TÝŽ, *Pražská protifašistická demonstrace českého studentstva v listopadu 1939 a její důsledky*, in: Pražský historický sborník XVIII, 1985, s. 65–97; František NEDBÁLEK – František HEJL, *Zvláštní akce 17. listopad a její průběh v Brně*, Brno 1985; Jiří KOUKOLÍK, *Sám neprojdeš*, Praha 1989; Jozef LEIKERT, *Ráno přišla noc*, Bratislava 1989; Vladislav BROŽ, *Několik poznámek k historii 17. listopadu 1939*, Genealogická a heraldická ročenka 12/2, 1992, s. 24–34; J. LEIKERT, *A den se vrátil. (Co následovalo po 17. listopadu 1939)*, Bratislava 1993; Janina VRÁTNIČKOVÁ (ed.), *17. listopad 1939 po 55 letech*, Brno 1994; T. PASÁK, *17. listopad 1939*, in: Soudobé dějiny 1/2–3, 1994, s. 322–337; T. PASÁK – Milan

akci a jejím následkům je v dosavadní literatuře dosti útržkovitá a dodnes stojí do jisté míry mimo hlavní proud historiografického bádání. Skromným záměrem tohoto příspěvku je existující mezery ve výzkumu alespoň zčásti vyplnit. V prvé řadě se předkládaná studie zabývá postojem české protektorátní reprezentace k internaci studentů a především pak snahou vlády a státního prezidenta vymoci u německých protějšků jejich vysvobození a návrat domů. V úzké návaznosti na to si dále všímá aktivit rodičů internovaných vysokoškoláků a analyzuje jejich argumentaci v dopisech, jimiž na odpovědných činitelích žádali propuštění svých synů. Stručně se rovněž dotýká postoje německé strany a záměru, který touto internací sledovala. Cílem tak je nastínit obraz přístupu tří zainteresovaných stran a jejich strategií při dosahování na jedné straně politicky motivovaných, na straně druhé lidsky determinovaných cílů. To nám umožní nahlédnout do protektorátní psychiky a prozkoumat tak onu tenkou hranici mezi vyrovnáváním se s nastalou situací a kolaborací.²

I. Zvláštní akce 17. listopad 1939 a její kontext

I.1 Cesta k listopadovým událostem a jejich průběh

Nacistická akce vůči českým vysokým školám a jejich studentům v listopadu a prosinci roku 1939 měla nepřímo svůj původ v radikalizaci politické situace, která v protektorátu Čechy a Morava nastala počátkem podzimu pod vlivem německého vpádu do Polska. Válka, v níž se proti německému agresorovi postavila na stranu napadeného Polska v souladu s předchozími garancemi také Velká Británie s Francií, totiž skýtala pro české obyvatelstvo, ujařmené již téměř půl roku nacistickým okupačním režimem, jedinou naději na změnu poměrů a eventuální obnovu předmnichovské republiky. Zároveň s vypuknutím válečného konfliktu, do něhož Češi vkládali své optimistické naděje, však 1. září 1939 došlo též k vlně hromadného zatýkání příslušníků české inteligence, jejímž záměrem bylo okupované obyvatelstvo zastrašit a paralyzovat pro případ očekávaných nepokojů.³ Z tohoto důvodu

DRÁPALA, *Čeští vysokoškolští studenti v Sachsenhausenu a postoj protektorátní správy*, in: Soudobé dějiny 2/4, 1995, s. 495–513; T. PASÁK, *17. listopad 1939 a Univerzita Karlova*, Praha 1997; Detlef BRANDES, *Německá reakce na pražské demonstrace na podzim 1939*, in: Dějiny a současnost. Kulturně historická revue 21/6, 1999, s. 11–15; Jaroslav HAVEL (ed.), *Odkaz 17. listopadu po šedesáti letech*, Praha 2000; J. LEIKERT, *Černý pátek sedmnáctého listopadu*, Praha 2000; TÝŽ, *Sny v okovech*, Praha 2002; Josef PETRÁŇ, *Výzva ministra Kaprasy ke studentům 16. listopadu 1939*, in: Michal Svatoš (ed.), *Magister noster*. Sborník statí věnovaných in memoriam prof. PhDr. Janu Havránkovi, CSc., Praha 2005, s. 475–486; Jindřich FIALA, *Kuneš Sonntag. Životní příběh z dvacátého století*, Praha 2013; Zdeněk POUŠTA (ed.), *Trpké vzpomínky na 17. listopad 1939*, Praha 2014; Robert KVAČEK, *Sedmdesát pět let od listopadu 1939*, *Dvacáté století / The Twentieth Century* 6/2, 2014, s. 127–131. Jedná se o chronologický výčet pouze základní literatury, z níž větší část je postavena převážně na vzpomínkách pamětníků.

² Příspěvek vychází z jedné z kapitol mé diplomové práce: Petr BORI, *Chrám vědění osiřelý: Intervenční úsilí představitelů protektorátní správy o zmírnění následků německé akce vůči českému vysokému školství na podzim 1939*, magisterská diplomová práce na ÚČD FF UK, 2015, dostupné on line: <<https://is.cuni.cz/webapps/zpp/detail/120640>> (22. června 2016).

³ V rámci akce Albrecht der Erste bylo 1. září 1939 na základě předem připravených seznamů politicky nespolehlivých osob zatčeno zhruba na 2000 veřejných činitelů, mezi nimiž nechyběli příslušníci Sokola, legionáři, prominentní osobnosti bývalých levicových stran, činovníci Národního souručenství, státní zaměstnanci, představitelé církve, Židé aj. Ačkoli byli někteří z nich vzápětí propuštěni, skončila většina z nich bez soudu v koncentračních táborech v pozici rukojmích, jichž okupační moc zneužívala k nátlaku na českou veřejnost a její politické představitele. V obdobné pozici se ocitli později též zatčení vysokoškolští studenti. Jan

vstoupila též v platnost nařízení berlínské vlády pro obranu Říše, na jejichž základě mohli říšský protektor, jakož i říšský vedoucí SS a šéf německé policie učinit jakákoli opatření k zabezpečení pořádku v Protektorátu.⁴

Po prvním výročí mnichovského diktátu, při němž z podnětu domácího odboje došlo v Praze a předtím i v Brně k víceméně úspěšnému bojkotu tramvajové dopravy, se pozornost okupačních i protektorátních orgánů zaměřila na blížící se svátek 28. října. Tento výroční den vzniku samostatného Československa byl v letech první republiky českým lidem vždy mohutně a nadšeně oslavován, a proto byl z politických důvodů vládním nařízením s dostatečným předstihem zrušen.⁵ Prostřednictvím šeptané propagandy a ilegálních letáků byla však veřejnost vyzývána, aby i tentokrát vyšla v den zrušeného svátku československé samostatnosti do ulic a pokojným způsobem manifestovala svůj protest proti okupačnímu režimu.⁶ Dne 28. října 1939 tak byla vskutku v některých pražských podnicích na výzvu odbojového hnutí práce zastavena a mnozí dělníci přišli do továren svátečně oblečení a ozdobeni stužkami v národních barvách. Ty byly k dostání také v centru města, kde již od dopoledních hodin docházelo ke srocování většího počtu lidí.⁷ Zpočátku probíhaly demonstrace v Praze vcelku poklidně, situace se ovšem vyhroutil odpoledne, kdy došlo k vystupňování provokací jak ze strany německých civilistů, tak i německých bezpečnostních orgánů, za nimiž se zřetelně rýsoval duch státního tajemníka K. H. Franka. Ten hodlal české veřejnosti uštědřit tvrdou lekci a využít nepokojů ke kýženému utažení šroubů a nastolení podstatně ostřejšího kurzu v okupační politice. Na jeho rozkaz bylo demonstrující obyvatelstvo násilím rozehnáno příslušníky české i německé pořádkové policie za spolupráce jednotek SA a SS, které si počínaly obzvlášť tvrdě. Při střetech došlo i na výstřely, jimž v Žitné ulici padl za obětí mladý pekařský učeň Václav Sedláček, dalších třináct osob bylo těžce zraněno.⁸ Jednou z nich byl student Lékařské fakulty Univerzity Karlovy Jan Opletal. Ten následkům střelného poranění orgánů dutiny břišní 11. listopadu 1939 v pražské nemocnici na Vinohradech podlehl. Chystané veřejné rozloučení se svým kolegou, které členové samosprávy Hlávkovy koleje, kde Opletal bydlel, naplánovali na 15. listopad, sice odpovědné české úřady povolily, neboť nechtěly zbytečně jít již tak vzrušenou náladu mezi studentstvem, organizátoři se však museli zaručit za jeho poklidný průběh. Přes veškeré nabádání ke klidu jak ze strany studentských organizátorů, tak i děkanů jednotlivých fakult se však po skončení pražského pohřbu Jana Opletala, konaného na Albertově, účastníci z řad studentů nerozešli, nýbrž spontánně pokračovali v průvodu směrem do středu města. Během pochodu začal dav zpívat vlastenecké písně a provolávat protinacistická hesla, místy docházelo i ke strhávání dvojjazyčných tabulek. České pořádkové síly se sice pokusily burácející dav studentů rozehnat, výsledkem však bylo pouze jeho rozptýlení do více směrů. K největším srážkám došlo na Karlově náměstí před budovou

VAJSKEBR – Radka ŠUSTROVÁ, *Německá bezpečnostní opatření v Protektorátu Čechy a Morava na začátku války*, Paměť a dějiny 3, 2009, s. 90–117; T. PASÁK, *Pod ochranou Říše*, Praha 1998, s. 155.

⁴ T. PASÁK, *Pod ochranou Říše*, s. 164.

⁵ Protektorátní vláda tento svátek zrušila 18. září 1939 vládním nařízením č. 219 Sb. Archiv kanceláře prezidenta republiky (AKPR), fond Dvacátý osmý říjen 1939 a další roky – události a zatýkání, sign. T371/39, podsign. T373/39.

⁶ AKPR, f. Dvacátý osmý říjen 1939 a další roky – události a zatýkání, sign. T371/39, podsign. T70/40.

⁷ Tamtéž.

⁸ T. PASÁK, *17. listopad 1939 a Univerzita Karlova*, s. 46; Jan GEBHART – Jan KUKLÍK, *Dramatické i všední dny protektorátu*, Praha 1996, s. 98.

ČVUT, dále na Národní třídě, na tehdejší Smetanově náměstí před budovou Rudolfiny, sídla Národního souručenství, a nakonec u Čechova mostu, kde zasahovaly také jednotky německé pořádkové policie a SS, které se pokoušely co nejvíce studentů pozatýkat. Vnikly při tom i do budovy právnické fakulty, kde se mnozí z demonstrijících studentů pokoušeli ukrýt. Někteří ze zde zadržených studentů pak strávili v německé internaci i několik let. Tímto posledním incidentem průvod studentů skočil, k dalšímu shromaždování toho dne již v Praze nedošlo.⁹

Oproti demonstracím z 28. října 1939, které byly podzemním hnutím předem plánované a účastnilo se jich jak v Praze, tak v menší míře i na jiných místech Protektorátu široké spektrum lidí, byla demonstrace po pohřbu Jana Opletala spontánní a čistě pražskou záležitostí, jíž se v převážné míře účastnili pouze čeští vysokoškolští studenti. To byl také důvod, proč následná odvetná akce okupantů byla směřována právě vůči nim. Již po událostech 28. října 1939 bylo protektorátní vládě i prezidentovi z německých vedoucích míst vyhrožováno, že jakékoli další demonstrace a nepokoje v Protektorátu budou se vši rozhodností potrestány těmi nejpřísnějšími prostředky.¹⁰

V dopoledních hodinách 16. listopadu odletěl říšský protektor K. von Neurath se svým pobočníkem H. Völckersem v doprovodu státního tajemníka K. H. Franka a zmocněnce německé branné moci při úřadu říšského protektora generála E. Fridericchiho do Berlína pro instrukce k dalšímu postupu. Rozzřuřený A. Hitler jim během setkání v budově říšského kancléřství sdělil svá rozhodnutí uzavřít české vysoké školy na dobu tří let, potrestat strůjce demonstrací a jakékoli další náznaky nepokojů potlačit ihned v zárodku za použití třeba i těch nejbrutálnějších metod. Jednání byl kromě některých dalších představitelů říšské moci přítomen i narychlo povolán protektorátní vyslanec v Berlíně F. Chvalkovský, jenž po vyslechnutí Hitlerových rozhodnutí, výtek a výhrůžek informoval o všem vládu v Praze. Také protektor Neurath se svým pobočníkem po následném obědě kancléřství opustil a odjel strávit zbytek dne do své vily na berlínském předměstí. K. H. Frank však v budově setrval a během dalšího jednání, jemuž byl zřejmě přítomen také H. Himmler, se s Hitlerem domluvil na detailech chystané odvety. Kromě uzavření vysokých škol mělo dojít také k zatčení a internaci většího počtu studentů a k odstrašujícímu zastřelení několika z těch, kteří byli německou propagandou označeni za strůjce nepokojů. Po skončení této dodatečné rozpravy odletěl K. H. Frank ihned do Prahy, kde na večer svolal instruktážní schůzi v sídle gestapa v Petschkově paláci. Zde došlo ke konkrétnímu rozplánování následné akce.¹¹

K prvnímu zatýkání došlo již ve večerních hodinách 16. listopadu. Byli přepadeni účastníci schůze v sídle Národního svazu českého studentstva v Hopfenštokově ulici¹² a přítomní funkcionáři odvezeni do Petschkova paláce. Jejich výsledkem získalo gestapo konkrétnější

⁹ Detailní vyličení průběhu demonstrací ve dnech 28. 10. a 15. 11. 1939 podává např. T. PASÁK, *17. listopad 1939 a Univerzita Karlova*, s. 37–80.

¹⁰ AKPR, f. Dvacátý osmý říjen 1939 a další roky – události a zatýkání, sign. T371/39, podsign. T376/39.

¹¹ Průběh návštěvy u A. Hitlera v Berlíně a naplánování celé akce popisuje detailně Gustav von SCHMOLLER, *Die deutschen Vergeltungsmassnahmen nach den tschechischen Studentendemonstrationen in Prag im Oktober und November 1939*, Bohemia. Zeitschrift für Geschichte und Kultur der böhmischen Länder 20, 1979, s. 156–174. Schmoller působil jako referent v úřadu říšského protektora, což může objektivitu jeho líčení do určité míry zpochybňovat. Proto jsem se ve své diplomové práci pokusil některá jeho jednotlivá tvrzení ověřit konfrontací s dalšími přímými i nepřímými prameny a literaturou. Bohužel pro některá z nich je Schmoller jediným zdrojem informací. P. BORL, *Chrám vědění osiřely*, s. 24–29.

¹² Dnešní ulice Navrátilova u Karlova náměstí.

informace o budovách studentských kolejí, jejich lokaci, orientační nákresy vnitřních prostor aj. Ty pak německé přepadové oddíly zužitkovaly při násilném obsazení kolejí v raních hodinách příštího dne.¹³ Koleje byly obklíčeny a studenti pod hlavními pušek surově vyvlečeni ze svých pokojů. Oděni často pouze v pyžamech, byli nejprve svázeni do ruzyňských kasáren, kde došlo k vytrídění a propuštění mladších dvaceti let, cizinců a těch, kteří se mohli prokázat legitimací některé z fašistických organizací; zbytek byl následujícího dne nahnán do vlaku a transportován do koncentračního tábora Sachsenhausen-Oranienburg v blízkosti Berlína.¹⁴ Stejný osud jako pražské vysokoškoláky postihl 17. listopadu 1939 rovněž jejich kolegy v Brně¹⁵ a Příbrami.¹⁶ V koncentračním táboře jich tak celkově po dalším dodatečném zatýkání v Brně na přelomu listopadu a prosince, jež postihlo zejména studenty z rodin brněnské honorace, skončilo dohromady více než dvanáct set, což představovalo zhruba 8 % všech českých studentů vysokých škol.¹⁷ České vysoké školy zůstaly uzavřeny od 17. listopadu 1939 až do konce války.¹⁸ Jejich budovy i majetek byly zabráný pro účely německých vysokých škol, německé armády, SS a jiných německých institucí.¹⁹

1.2 Místa internace studentů

Naprostá většina studentů sice po svém zatčení skončila v koncentračním táboře Sachsenhausen-Oranienburg, přesto to nebylo jediné místo, kde byli čeští vysokoškoláci internováni. Někteří jednotlivci, především studenti technických oborů, byli posléze převezeni

¹³ V Praze byly německou policií ve spolupráci s přepadovými oddíly SS obsazeny Masarykova kolej, Hlávková kolej, Švehlova kolej, chlapecká část Studentské kolonie na Letné, kolej družstva Studentská kolonie na Letné – Nová kolej v Dejvicích a kolej Spolku hradčanských kolejáků. Zatímco v prvních čtyřech kolejích bylo zatýkání vesměs úplné, v posledních dvou bylo zatčeno jen několik studentů. T. PASÁK, *17. listopad 1939 a Univerzita Karlova*, s. 99. Obsazen byl také Arcibiskupský seminář v Dejvicích. Dvacet zde zatčených studentů však bylo posléze večer po výsledku z ruzyňských kasáren propuštěno. Jan HAVRÁNEK, *Univerzita Karlova v letech 1939–1945*, in: Antonín Kostlán (ed.), *Věda v českých zemích za druhé světové války – sborník z konference, Práce z dějin akademie věd, serie C, svazek 3*, Praha 1998, s. 33–38, zde s. 35.

¹⁴ Podrobné líčení průběhu zatýkacích akcí na kolejích podává např. J. LEIKERT, *Černý pátek sedmnáctého listopadu*, s. 88–128.

¹⁵ Kromě Kaunicových a Sušilových kolejí proběhlo zatýkání též v podvečer v paláci Alfa v Poštovské ulici, kde se sešlo sedm členů výboru Kulturního a společenského klubu technické obce moravské „Zora“. F. NEDBÁLEK – F. HEJL, *Zvláštní akce 17. listopad a její průběh v Brně*, s. 18–20.

¹⁶ Zatýkáním byli postiženi studenti příbramské Vysoké školy báňské. Koleje zde nebyly, a proto byli na zdejší okresní hejtmanskví předvoláni a gestapem zatčeni funkcionáři místních studentských spolků. Nejprve byli internováni na Pankráci, odtud byli 13. února 1940 převezeni do Drážďan a 22. února nakonec transportováni ke svým kolegům do Sachsenhausenu. Božena FABIANOVÁ – Bohumil FRANĚK (edd.), *17. listopad 1939. Okupace. Archivy mluví*, Praha 1969, s. 40; J. LEIKERT, *Černý pátek sedmnáctého listopadu*, s. 187–195.

¹⁷ Přesný počet zatčených studentů není i přes mnohé pokusy sestavit podrobný seznam znám. V pramenech i literatuře se objevují různé počty, proto pracuji se zaokrouhleným počtem 1200, jenž bývá uváděn nejčastěji. Z tohoto celku tvořili brněnští studenti zatčení 17. listopadu zhruba 200 osob. K nim je třeba přičíst dalších asi 66 brněnských vysokoškoláků postižených dodatečným zatýkáním a zapomenout nesmíme ani na cca 15 studentů z Příbrami. Podle záznamů studovalo na podzim 1939 na českých vysokých školách celkem 15 172 studentů české národnosti. F. KROPÁČ, *Perzekuce českého studentstva za okupace*, s. 105.

¹⁸ Uzavření českých vysokých škol a brutální zatýkání jejich studentů nalezly v zahraničí širokou odezvu, v jejímž důsledku byl 17. listopad o dva roky později na setkání studentských zástupců spojeneckých zemí v Londýně vyhlášen za Mezinárodní den studentstva.

¹⁹ Uzavřeny byly Univerzita Karlova v Praze, Masarykova univerzita v Brně, Cyrilo-metodějská bohoslovecká fakulta v Olomouci, Husova československá evangelická fakulta v Praze, České vysoké učení technické v Praze, Česká vysoká škola technická v Brně, Vysoká škola zemědělská v Brně, Vysoká škola zvěrolékařská v Brně, Vysoká škola báňská v Příbrami a Akademie výtvarných umění v Praze. F. NEDBÁLEK – F. HEJL, *Zvláštní akce 17. listopad a její průběh v Brně*, s. 15.

do jiných táborů, a to do Mauthausenu, Flossenbürgu, Dachau, Gusenu, Drögen i Osvětimi. Zde byli využíváni jako specialisté při stavebních pracích.²⁰

Zcela specifickým případem je osud skupiny asi patnácti studentů, k jejichž zatčení došlo již 15. listopadu 1939 během demonstrací po Opletalově pohřbu u právnické a filozofické fakulty. Tito byli nejprve německou policií převezeni ke ztotožnění do sídla gestapa v Petšchkově paláci, odtud pak putovali do věznice na Pankráci. Po několika měsících byli přemístěni koncem května 1940 do věznice na Karlově náměstí. Ovšem ani zde nepobyli příliš dlouho a již v srpnu toho roku došlo k jejich transportu do Malé pevnosti v Terezíně, která v té době sloužila pražskému gestapu jako detašovaná věznice. Odtud pak byli postupem času stejně jako jejich kolegové v Německu propouštěni.²¹

1.3 Studenti zatčení mimo hlavní vlnu a nevysokoškolské oběti mezi internovanými

Kromě místa internace lze studenty dělit také podle data jejich zatčení. Valná většina byla pozatýkána v den uzavření českých vysokých škol 17. listopadu 1939, a to hromadně při přepadení vysokoškolských kolejí, pro některé další si toho dne přišlo gestapo přímo do jejich soukromých bytů.²² Tímto dnem však zatýkání zcela neskončilo. Na přelomu listopadu a prosince proběhla v Brně další vlna zatýkání. Specifickým případem jsou již zmínění studenti, kteří byli německou policií zadrženi během demonstrace po Opletalově pohřbu 15. listopadu, ovšem ti zůstali po celou dobu věznění na území Protektorátu.²³ Zcela výjimečný je případ studenta techniky Františka Danielovského z Prahy-Dejvic, jenž byl zatčen již v den vypuknutí války a posléze se setkal se svými kolegy v Oranienburgu, kam byl koncem roku transportován spolu s dalšími oběťmi zatýkáací akce Albrecht der Erste z 1. září 1939.²⁴

²⁰ T. PASÁK, *17. listopad 1939 a Univerzita Karlova*, s. 147. Česká strana na tyto studenty pravidelně úřad říšského protektora upomínala, čímž se snažila předejít tomu, aby se při propouštění nebo úpravě podmínek (možnost zaslání balíků, peněz atd.) na tuto vyčleněnou skupinu zapomínalo.

²¹ Karel KRÁTKÝ, *Studenti zatčení dne 15. listopadu 1939*, in: J. Vrátníčková (ed.), *17. listopad 1939 po 55 letech*, s. 40; F. BURIÁNEK, *17. listopad. Odboj československého studentstva*, s. 136. Srov. T. PASÁK, *17. listopad 1939 a Univerzita Karlova*, s. 148, jenž uvádí, že k převozu do Terezína došlo již v květnu 1940. Docházelo i k daleko nezvyklejším přesunům, kupříkladu student filozofie Václav Mařík z Plzně byl nejprve z Oranienburgu převezen na Pankrác a posléze do vazby plzeňského gestapa. Důvod ovšem není v záznamu české provenience uveden, a tak lze o něm pouze spekulovat. Národní archiv (NA), fond Předsednictvo ministerské rady (PMR), k. 3767, 1939, složka Internovaní studenti z Plzeňska, sign. 26161/6041/1940.

²² V soukromých pronajatých bytech, u rodičů či u známých tehdy bydlela valná většina pražských vysokoškoláků. Koleje poskytovaly přístřeší jen zhruba 20 % vysokoškolského studentstva, pocházejícím vesměs z chudších rodin. Michala DANĚČKOVÁ, *Ubytování vysokoškolských studentů v Praze v letech 1918–1939*, diplomová práce ÚČD FF UK, Praha 2012, s. 179. Pro některé studenty si gestapo přišlo i do bytů mimo Prahu, např. v Kolině či Klatovech. Některí pak byli převezeni do Prahy, jiní propuštěni. B. FABIANOVÁ – B. FRANĚK (edd.), *17. listopad 1939. Okupace. Archivy mluví*, s. 40. Na rozdíl od svých kolegů, kteří byli pozatýkáni náhodně jen na základě ubytování v té které kolejí, museli být studenti zatčeni mimo koleje předem vytipováni podle určitého klíče a mělo se zřejmě jednat, podobně jako v případech pozdějšího dodatečného zatýkání v Brně, o formu nátlaku na konkrétní rodiny z určitých společenských kruhů.

²³ Byli internováni postupně na Pankráci, ve věznici na Karlově náměstí a nakonec v Malé pevnosti v Terezíně.

²⁴ Důvod zatčení Danielovského není v materiálech jeho složky uveden, avšak jistou indicií může být zde uvedená informace v jednom z dopisů rodičů, že zatčen byl dva dny po svém návratu z dovolené, kterou trávil v německém Cvikově. NA, f. PMR, k. 3765, složka Danielovský František. I později docházelo k zatýkání jednotlivců, kteří bývali studenty vysokých škol před jejich uzavřením, ovšem důvody k jejich zatčení i místa věznění byly jiné (studenti Škorpík, Štěpánek, Pacula a Ječný).

V Brně byl již 18. listopadu gestapem zatčen student zdejší filozofické fakulty Antonín Weber a 27. listopadu 1939 i čerstvý absolvent architektury Josef Gärtner. Nicméně největší vlna dodatečného zatýkání, proklamovaného jako německá odvěta za demonstraci skupiny brněnských vysokoškoláků dne 17. listopadu, kteří se v reakci na uzavření svých fakult spontánně vydali na protestní pochod centrem města,²⁵ proběhla mezi 30. listopadem a 7. prosincem 1939.²⁶

Pojítkem mezi oběťmi dodatečného zatýkání studentů brněnských vysokých škol byl vyšší společenský status jejich rodičů. Přestože se našly také výjimky,²⁷ jednalo se víceméně o syny lékařů, právníků, finančníků, učitelů, důstojníků a úředníků, tedy příslušníků inteligence s určitým společenským postavením.²⁸ Takto vybraní vysokoškoláci byli zpravidla jednotlivě předvoláni na úřadovnu gestapa v Mozartově ulici a zde následně zatčeni; specifikum představovalo jen hromadné zatýkání posluchačů abiturientského kurzu při brněnské státní obchodní akademii.²⁹ Do něj se po uzavření vysokých škol někteří z brněnských studentů nechali zapsat, aby si mohli alespoň takto prohloubit doposud dosažené vzdělání. Podle dochovaných svědectví vpadli dne 7. prosince 1939 do třídy kurzu během vyučování náhle příslušníci tajné státní policie a ptali se přítomných studentů na jejich jména a zaměstnání otců. Poté, aniž by měli předem připravený nějaký seznam, vybrali asi 23 hochů z lepších rodin a odvezli je na Špilberk ke studentům, kteří byli pozatýkáni na gestapu v předchozích dnech.³⁰ Celkově dodatečné zatýkání v Brně postihlo asi 66 bývalých vysokoškoláků.³¹ Po krátkém pobytu na Špilberku a v Sušilových kolejích byli zatčeni 13. prosince³² převezeni do věznice úředního soudu pro mladistvé ve Vídni a 10. ledna

²⁵ Už během této manifestace německá policie některé studenty zadržela. Ačkoli většinu záhy propustila, bylo asi deset z nich ve večerních hodinách přivezeno na hlavní nádraží a zde přidáno do vlaku k ostatním studentům, kteří přes Prahu putovali do koncentračního tábora. J. LEIKERT, *Černý pátek sedmnáctého listopadu*, s. 183.

²⁶ NA, f. PMR, k. 3765 a 3767, složky Gärtner Josef a Weber Antonín.

²⁷ Těmi byli otec Miloše Šlesingera, který byl fezníkem a uzenářem, a otec Viktora Hermanna, bývalý majitel obchodu s vlněným zbožím, jenž byl posléze kvůli svému židovskému původu taktéž zatčen. NA, f. PMR, k. 3765 a 3767, složky Šlesinger Miloš a Hermann Viktor. Jozef Leikert sice v tomto ohledu zmiňuje také otce studenta Otto Kirsche jako pouhého rolníka, ten byl ovšem ve skutečnosti inspektorem státních drah, jak sám uváděl ve svých dopisech adresovaných PMR a kanceláři státního prezidenta (KSP). J. LEIKERT, *Černý pátek sedmnáctého listopadu*, s. 179; NA, f. PMR, k. 3766, složka Kirsch Otto.

²⁸ Koordinační oddělení PMR kupříkladu obdrželo 8. ledna 1940 dopis od rady Nejvyššího soudu v Brně Františka Břečky, který se přimlouval za propuštění nejen vlastního syna, nýbrž i synů svých pěti kolegů od soudu, které potkal shodný osud. AKPR, f. Perzekuce obyvatelstva Protektorátu Čechy a Morava, B) Studenti, sign. 4615, podsign. R304/40. Ke koordinačnímu oddělení viz kap. III/1.

²⁹ Jednoroční abiturientský kurz byl 4. prosince 1939 otevřen právě pro zájemce z řad bývalých vysokoškolských studentů, kterým uzavření vysokých škol znemožnilo pokračovat ve studiu. NA, f. PMR, k. 3767, složka PMR 1940, sign. 679/40.

³⁰ NA, f. PMR, k. 3766, složka Lorek Ilja.

³¹ T. PASÁK, *17. listopad 1939 a Univerzita Karlova*, s. 139. Srov. AKPR, f. Studentská demonstrace 15. 11. 1939 (zatýkání), sign. T422/39, podsign. T474/39, kde protektor Neurath uvádí počet 68. Skutečný počet zatčených však byl vyšší, asi něco málo přes sto: „Třináctého prosince zavolali všechny do jídelny (Sušilových kolejí – pozn. autora) na údajnou lékařskou prohlídku. Žádná se však nekonala. Někjaký vyšší esesák prošel mezi přítomnými, jedny poslal vlevo, druhé vpravo. Na jedné straně zůstalo 63 studentů, na druhé zbytek. Nikdo nevěděl, jaký osud kterou skupinu čeká. Ty, kde jich bylo více, převezli na hlavní nádraží a nahnali do vagonu. Ostatní propustili domů.“ J. LEIKERT, *Černý pátek sedmnáctého listopadu*, s. 181. Z textu není zcela zřejmé, zda se jedná o svědectví Ilji Lorka nebo Karla Adamuse; F. NEDBALEK – F. HEJL, *Zvláštní akce 17. listopad a její průběh v Brně*, s. 39–46.

³² V některých dopisech je udáván i 10. nebo 12. prosinec, ale ve většině 13. 12., proto mám za to, že šlo pouze o mylnou informaci rodičů, neboť podobné nepřesnosti se v dopisech objevují také v případech, kdy rodiče

1940³³ pak došlo k jejich transportu do Sachsenhausenu. Záměrem tohoto dodatečného zatýkání³⁴ bylo očividně zastrašení příslušníků brněnské elity, vynucení si jejich loajality k okupačnímu režimu a paralýza případné protifíšské činnosti v těchto kruzích.

Ačkoli byla zatýkáací akce 17. listopadu 1939 zacílena primárně na vysokoškolské studenty, kteří měli z příkazu Berlína kolektivně pykat za protinacistickou manifestaci, v níž studentské rozloučení s Janem Opletalem přerostlo, nebyli všichni toho dne pozatýkáni mladíci³⁵ posluchači vysokých škol. Na hromadné zatýkání německými orgány doplatili všichni, kdo se v osudnou chvíli v budovách kolejí nacházeli, ať už šlo o vysokoškolské studenty samotné, jejich kamarády na návštěvě nebo jednoduše o ty, kteří na kolejích jen bydleli – absolventy, doktorandy, univerzitní asistenty nebo jiné nájemníky. Nejvíce byli takto postiženi žáci uměleckoprůmyslové školy. Ta podle tehdejšího zákona status vysoké školy neměla, a výuka na ní proto nebyla 17. listopadem nijak dotčena, přesto byli její studenti bydlící na vysokoškolských kolejích pozatýkáni spolu s ostatními a následně internováni v koncentračním táboře.³⁶

V síti zatýkání uvízl rovněž student abiturientského kurzu při obchodní akademii v Praze Jiří Demuth. Ač by se na první pohled mohlo zdát, že i on byl pouze v nesprávný čas na nesprávném místě, není tomu tak. Jednalo se o bývalého studenta právnické fakulty a funkcionáře studentského svazu a k jeho zatčení došlo v ranních hodinách 17. listopadu přímo v bytě jeho rodičů, kde pro nemoc ležel již několik dní upoután na lůžku. Kromě vysokoškolské minulosti mohla v jeho zatčení hrát podstatnou roli také skutečnost, že jeho otec Václav Demuth pracoval jako úředník pražského magistrátu, a mohlo tudíž jít ze strany německé bezpečnostní policie o podobnou zastrašovací akci jako v případě pozdějšího dodatečného zatýkání v Brně.³⁷

II. Poměry v koncentračním táboře Sachsenhausen-Oranienburg

Jako pro všechny vězně obecně, tak ani pro české studenty nebyl pobyt v nacistických koncentračních táborech a věznicích nijak jednoduchý. Tábor Sachsenhausen-Oranienburg poblíž Berlína, v němž nakonec skončila naprostá většina z nich, patřil mezi nejhorší koncentrační tábory v rámci vyhlazovací politiky nacistů. Původně byl zbudován jako olympijská vesnice pro sportovce v době konání berlínských olympijských her v roce 1936.

uváděli datum přepadení vysokoškolských kolejí. Srov. AKPR, f. Perzekuce obyvatelstva Protektorátu Čechy a Morava, B) Studenti, sign. 4615, podsign. R513/40, Studenti zatčení a odvedení 13. XII. 1939 do Vídně.

³³ T. PASÁK, *17. listopad 1939 a Univerzita Karlova*, s. 139.

³⁴ Největším smolařem mezi zatčenými byl zřejmě student prvního ročníku Vysoké školy obchodní při ČVUT v Praze Arnold Budík, který byl zatčen již 17. listopadu při přepadení Masarykovy koleje v Praze, ovšem následně byl díky nízkému věku ze shromaždiště v ruzyňských kasárnách propuštěn. Po návratu domů do Vyškova jej rodiče zapsali do abiturientského kurzu při státní obchodní akademii v Brně. Zde byl 7. prosince 1939 gestapem zatčen podruhé a internaci v koncentračním táboře tak neunikl. NA, f. PMR, k. 3667, složka PMR 1940, sign. 679/40; J. LEIKERT, *Černý pátek sedmnáctého listopadu*, s. 180; F. NEDBÁLEK – F. HEJL, *Zvláštní akce 17. listopad a její průběh v Brně*, s. 44. Srov. B. FABIANOVÁ – B. FRANĚK (edd.), *17. listopad 1939. Okupace. Archivy mluví*, s. 40, kde se udává nesprávná forma jména A. Budík.

³⁵ Zatýkáni se týkalo pouze hochů, dívky byly z tohoto opatření předem vyjmuty. T. PASÁK, *17. listopad 1939 a Univerzita Karlova*, s. 98.

³⁶ Jednalo se o 14 studentů uměleckoprůmyslové školy. NA, f. PMR, k. 3767, složka č. 4432/1406.

³⁷ NA, f. PMR, k. 3765, složka Demuth Jiří.

Čeští studenti zde zpočátku byli izolováni od ostatních vězňů.³⁸ Během této krátké doby byli také ušetřeni otročké práce, k níž byli zdejší vězni využíváni.³⁹ Tento „privilegovaný“ status mohl v ostatních vězních budit vůči nim určitou zášť a nedůvěru. Postupem času však i oni byli zařazováni do pracovních komand a nasazováni na práce v cihelně, na stavbách, při vykládání lodí v přístavních docích, při dobývání pařezů a jinde. Těžká fyzická práce, trvající až 10 hodin denně, nedostatečná a nekvalitní strava, hlad a fyzické i psychické utrpení si vyžádaly mezi studenty několik obětí a mnoho z těch, co přežili, si odtud odneslo trvalé zdravotní následky.

V přežití studentům pomáhala jejich vzájemná podpora a solidarita, k čemuž přispíval i fakt, že byli po více než rok ubytováni společně na několika blocích.⁴⁰ Teprve koncem ledna 1941 byli od sebe rozděleni na bloky po celém táboře. Svě přátele si našli i mezi ostatními českými vězni, kteří se sem dostali za svou protiněmeckou činnost.⁴¹ Volný čas si krátili různými hrami, psaním poezie, zpěvem, ale i hrou na hudební nástroje, jež byla v táboře povolena v roce 1942.⁴² Aby se procvičili a zopakovali si své oborové znalosti nabyté během vysokoškolského studia, pořádali dokonce mezi sebou přednášky, na něž se zájmem chodili i ostatní spoluvězni. Takto studenti přežívali až do doby, než došlo k jejich propuštění. Během něj museli podepsat dokument, jímž se zavazovali k následnému mlčení o poměrech v táboře. V opačném případě by následovala cesta zpět. I po návratu domů se však museli pravidelně hlásit na služebnách gestapa.⁴³

³⁸ Nejprve byli umístěni do karanténních baráků pro nově příchozí vězně, jež se spolu s židovskými bloky nacházely v části zvané „malý tábor“. Dne 29. listopadu 1939 došlo k jejich přestěhování na bloky č. 50–53, přičemž v posledním bydleli mimo studentů také jiní vězni. T. PASÁK, *17. listopad 1939 a Univerzita Karlova*, s. 141. Studenti zatčení při dodatečné akci v Brně byli nejprve ubytováni na bloku č. 27 a teprve na přelomu března a dubna 1940 došlo k jejich přemístění na smíšený blok č. 53 k ostatním studentům. F. NEDBÁLEK – F. HEJL, *Zvláštní akce 17. listopad a její průběh v Brně*, s. 46. Příbramští studenti byli nejprve ubytováni krátce na bloku č. 63, posléze byli přestěhováni na blok č. 23 a teprve na jaře došlo k jejich přiřazení k ostatním na blok č. 53, kam mezitím přibylí jejich dodatečně zatčení kolegové z Brna. J. LEIKERT, *Černý pátek sedmnáctého listopadu*, s. 187–195.

³⁹ Přesto se v této přechodné době, trvající zhruba do konce března 1940, museli účastnit tupých pořadových cvičení a pochodů po areálu tábora. J. LEIKERT, *Černý pátek sedmnáctého listopadu*, s. 221.

⁴⁰ Výjimkou byli tři studenti židovského původu ze skupiny dodatečně zatčených v Brně, a to Viktor Hermann, Jan Deutsch a Louis Drücker, kteří byli ihned po příjezdu do Sachsenhausenu vyčleněni a zařazeni na židovský blok v „malé“ části tábora. Žádný z nich se už domů nevrátil. F. NEDBÁLEK – F. HEJL, *Zvláštní akce 17. listopad a její průběh v Brně*, s. 46. Další dva známí židovští studenti Karel Hirsch a Josef Hlinovský byli naopak bez povšimnutí ponecháni na studentském bloku. Oba byli spolu s ostatními studenty propuštěni domů. Hlinovský se pak při hledání zaměstnání, kdy byl po něm požadován doklad o árijském původu, dostal do bezvýchodné situace a v ní roku 1944 zvolil sebevraždu. Další osud Hirsche není znám, podle některých svědectví měl zahynout v Osvětimi. K. KRÁTKÝ, *Nové svědectví k bilanci studentských obětí*, in: J. Vrátníčková (ed.), *17. listopad 1939 po 55 letech*, s. 31; Týž, *Studentské oběti 17. listopadu*, in: J. Havel (ed.), *Odkaz 17. listopadu po šedesáti letech*, s. 33.

⁴¹ Nacházely se zde především oběti zatýkácí akce Albrecht der Erste z 1. září 1939, mezi nimiž byla řada významných veřejných činitelů. Čeští studenti se v Sachsenhausenu symbolicky potkali také s profesorským sborem Jagellonské univerzity v Krakově. Jeho členové byli německou bezpečnostní policií hromadně pozatýkáni počátkem listopadu 1939 přímo na akademické půdě. V táboře zůstali do konce února 1940, kdy došlo k jejich transportu do Dachau. Podobně jako v Protektorátu zůstaly i polské vysoké školy uzavřeny až do konce války.

⁴² T. PASÁK, *17. listopad 1939 a Univerzita Karlova*, s. 144.

⁴³ Zpravidla každý měsíc, a to až do konce války, jak mi při rozhovoru dne 17. 11. 2014 a znovu 4. března 2016 potvrdil PhDr. Vojmír Srdečný (roč. 1919), t. č. jeden z posledních cca osmi stále žijících studentů, kteří prošli martyriem koncentračního tábora Sachsenhausen.

Podle táborového řádu mohl každý vězeň během jednoho měsíce poslat⁴⁴ a obdržet dva korespondenční lístky nebo dopisy.⁴⁵ Dopis směl mít nanejvýš čtyři stránky po patnácti řádcích a musel být psán v němčině, přehledně a čitelně, aby mohl být cenzurován.⁴⁶ Zásilky nesplňující tyto normy nebyly přijímány ani odesílány. Balíčky jakéhokoli obsahu nebyly přijímány, avšak později měli vysokoškoláci povoleno dostávat dvě balíkové zásilky měsíčně. Zasilání peněz sice povoleno bylo, avšak pouze prostřednictvím poštovní poukázky.⁴⁷ Zprávy na těchto poukázkách byly zakázány. Povoleno bylo zasilání nacionálně socialistického tisku, avšak pouze na objednávku skrze táborovou poštu. Naproti tomu zasilání obrázků a fotografií bylo přísně zakázáno.⁴⁸

Zákaz zasilání balíčků byl pro české vysokoškoláky německou stranou zrušen 18. 1. 1940. Rodičům a příbuzným bylo umožněno poslat svým synům mimořádný balíček se zinním prádlem, svetrem, punčochami a rukavicemi. Do tohoto balíčku mohla být vložena též krabice s čokoládou a sušenkami ve váze 1 kg. Balíček musel být označen čitelným nadpisem *Interniertensendung* a měl mít takový obal, který umožňoval balíček lehce otevřít a zkontrolovat jeho obsah.⁴⁹

Ovšem i po zrušení tohoto zákazu byly s posíláním balíčků do tábora v Sachsenhausenu problémy. Například bratrům Čeřovským poslal jejich otec do tábora balíčky s prádlem a sušenkami přesně podle instrukcí, které obdržel od koordinačního oddělení, avšak obě zásilky mu byly odeslány zpět s poznámkou „zurück“, přestože dle poštovního razítka byly do Oranienburgu doručeny dne 26. ledna 1940. Přednosta koordinačního oddělení Hubert Masařík na tento případ osobně upozornil přímo velitele bezpečnostní policie v Protektorátu Waltera Stahleckera v dopise z 6. února 1940.⁵⁰

⁴⁴ První nadiktovaný lístek směli čeští studenti odeslat domů 20. listopadu 1939. Mimo jiné v něm museli uvést své číslo a číslo svého bloku. T. PASÁK – M. DRÁPALA, *Čeští vysokoškolští studenti v Sachsenhausenu*, s. 499.

⁴⁵ V období od 28. 1. do 29. 2. 1940 platil pro internované všeobecný zákaz korespondence, jak informoval vyslanec Chvalkovský koordinační oddělení, které se na něj z popudu rodičů obrátilo s dotazem, proč studenti nepiší. O zrušení tohoto zákazu byli rodiče koordinačním oddělením vyrozuměni. NA, f. PMR, k. 3767, 1939, sign. 8402/40.

⁴⁶ Johanna KULMALA, *Vězeň se vypisuje ze své samoty – letmý pohled na jeden příběh ze Sachsenhausenu*, in: Z. Pousta (ed.), *Trpké vzpomínky na 17. listopad 1939*, s. 181–186. Autorka v současné době zpracovává doktorskou disertační práci na Katedře uměleckých a kulturních studií na Univerzitě v Jyväskylä ve středním Finsku, v níž se zabývá korespondencí vězněného studenta medicíny Miroslava Lorence.

⁴⁷ Povolenu částku (150 korun jednou za čtrnáct dní) bylo nutno poslat mezinárodní poštovní poukázkou s povolením Národní banky, jež ovšem vystavila každá místní banka nebo peněžní ústav v Protektorátu. Finanční prostředky převyšující tento obnos byly studentům ukládány na osobní účet k penězům, které jim byly zabaveny po příjezdu do tábora. Své finance mohli studenti uplatnit při nákupu potravin, cigaret a jiného drobného zboží v táborové kantýně. Zásobování však zpravidla nebyvalo dostačující, stejně tak omezoval možnost nákupu malý výběr zboží a přemrštěné ceny. Pokud došlo k propuštění studenta, byly mu zbylé peněžní prostředky z účtu vyplaceny. Podle vzpomínky studenta filozofie Jana Prudkého: „Ti, kdo měli na kontě dostatek peněz, odjžděli za své. Ti, kteří neměli dostatek peněz na kontě, museli si od vedení tábora vypůjčit, ale z domu vypůjčenou částku neprodleně vrátit.“ F. NEDBALEK – F. HEJL, *Zvláštní akce 17. listopad a její průběh v Brně*, s. 50; NA, f. PMR, k. 3766, složka Janda Oldřich.

⁴⁸ Tamtéž, složka Pachman Vladimír. J. Leikert ve své práci uvádí, že odběr nacionálněsocialistického tisku byl pro studenty, kteří z domova dostávali peníze, dokonce povinný. „Byl to výmysl šéfa propagandy Goebbelse.“ J. LEIKERT, *Černý pátek sedmnáctého listopadu*, s. 153.

⁴⁹ NA, f. PMR, k. 3765, složka Bíla Leon.

⁵⁰ Tamtéž, složka Čeřovský Vladimír, Miloš. Ke koordinačnímu oddělení viz kap. III/1.

Po této jednorázové možnosti byly pravidelné poštovní zásilky povoleny až v druhé půli března 1940.⁵¹ Měsíčně bylo možno zasílat balíček s potravinami nepodléhajícími rychlé zkáze až do celkové váhy 2 kg včetně obalu.⁵² I později se občas stávalo, že se některým rodičům zásilka potravin pro jejich syna v táboře vrátila zpět. Koordinační oddělení v těchto případech, pokud mu nebylo známo nějaké obecné pozastavení či zákaz balíčků německou stranou, doporučovalo pokusit se nejprve odeslat zásilku znovu a v případě trvání problému s doručením podat opětovnou informaci, na jejímž základě by se pokusilo vyřešit tento individuální problém přímo s německými orgány. Pro pochopení problematiky zasilání balíčků v plné šíři je nutno zdůraznit, že rodiče nedostávali na své syny v koncentračních táborech žádné potravinové lístky, proto veškeré potraviny, které jim chtěli zaslat na přilepšenou, si sami nejprve museli utrhnout od úst. Dalším nezanedbatelným faktorem pro celkový kontext je skutečnost, že až do 1. 10. 1940, kdy byla mezi protektorátem Čechy a Morava a Německou říší zřízena celní unie, bylo nutno veškeré zásilky adresované na německé území podrobit proclení. Jeho výše závisela na obsahu balíčku; u potravinových zásilek o hmotnosti 2 kg se celní částka pohybovala okolo 30 korun, což byly na tu dobu nemalé peníze. Pokud balíček z nějakého důvodu nebyl přijat a byl odeslán zpět rodičům, museli tito zaplatit clo hned dvakrát, což způsobovalo jen to, jak se vyjádřil jeden z postižených rodičů, že ono vysoké poštovné tak „bylo zbyh darma vyhozeno a nervy nově vzrušeny“.⁵³ Není proto překvapivé, že popuzení rodičové žádali koordinační oddělení, aby v této záležitosti vymohlo na německé straně nějaké úlevy. Než však jednání v této otázce mohlo dospět k nějakému přijatelnému výsledku, byla zavedena výše zmíněná celní unie, jež problém odstranila. Na druhou stranu ani přes veškerá jednání předsednictva ministerské rady (PMR) s německými úřady nebylo nakonec vydáno povolení, jež by rodičům umožnilo zasílat balíčky o větší hmotnosti než 2 kg a častěji než jednou do měsíce. Stejně tak nebyl uspokojen ani požadavek některých rodičů na možnost zaslat svým dětem před Vánoci 1940 do koncentračního tábora mimořádnou zásilku s teplým oblečením. Přes veškeré komplikace však byly balíčky z domova vítanou pomocí, která umožnila studentům internaci v táboře lépe snášet a mnohým doslova zachránila život.⁵⁴ Vyskytly se sice i případy, že někteří studenti neměli z různých důvodů nikoho, kdo by jim balíky mohl posílat, naštěstí se ale zároveň našli mezi lidmi doma také dobrovolníci, kteří těmto studentům svými zásilkami nezištně vypomáhali.⁵⁵

⁵¹ Koordinační oddělení na naléhání rodičů intervenovalo za tímto účelem u šéfa kabinetu říšského protektora Hanse Völckerse, který slíbil věc přednést v Berlíně. NA, f. PMR, k. 3767, složka Šeda Václav. Msařík se v této záležitosti obrátil též na Dr. Suhrza z Gestapa, který mu 19. března 1940 v telefonickém rozhovoru sdělil, že Berlín s návrhem na zasilání potravin českým vysokoškolákům vyslovil souhlas. Tamtéž, složka Zasilání balíčků studentům, sign. 9795/2308/1940. Také Chvalkovského podřízený Schebek z protektorátního vyslanectví v Berlíně intervenoval v této záležitosti 15. března 1940 v Prinz-Albrechtstraße (SS). Erik MARŠOUN, *Diplomat a politik František Chvalkovský a vyslanectví Protektorátu Čechy a Morava*, magisterská diplomová práce na ÚČD FF UK, 2002, s. 135. Oběžník pro rodiče s instrukcemi, jak balíčky s potravinami posílat, nese datum 26. 2. 1940. NA, f. PMR, k. 3767, PMR 1940, složky Turek, Vodák, Svatý, Lukeš, sign. 12281/2955/1940.

⁵² NA, f. PMR, k. 3766, složka Plaček Josef.

⁵³ Tamtéž, složka Parma Ervín, Miloš.

⁵⁴ Studenti si s jídlem i penězi navzájem vypomáhali podle toho, komu zrovna zásilka z domova došla, což ještě více posilovalo jejich soudržnost.

⁵⁵ Např. studentu Oldřichu Maňdákovi takto vypomáhala jistá slečna z Holešova. NA, f. PMR, k. 3767, PMR 1940, dopis ze 4. 11. 1940. Několik brněnských studentů bylo podporováno finančně prostřednictvím tajemníka Kaunicových kolejí Knoba, jenž byl s jejich rodinnými poměry obeznámen a pravidelně jim do tábora zasílal povolenou částku peněz, kterou hradil ze sociálního fondu koleje, jehož byl správcem. Němci neměli

Studenti internovaní mimo Oranienburg byli výhody zasilání balíčků zbaveni. Protektorátní reprezentace sice usilovala o jednotný systém zásobování balíčky, případně o soustředění všech vysokoškolských studentů na jednom místě pod jednotným režimem, aby tak o nich měla lepší přehled, ovšem dosáhnout toho se jí nikdy úplně nepodařilo.

Kromě zasilání balíčků do koncentračního tábora, schváleného na centrální úrovni, je třeba se na tomto místě zmínit také o dílčím specifiku v případě studentů dodatečně zatčených v Brně. Ti byli po krátkém pobytu na Špilberku převezeni do Sušilových kolejí, mezitím transformovaných na věznici, kam jim někteří rodiče osobně donesli oblečení a potraviny. Některým balíček věznice přijala, jiným ne. Po transportu těchto studentů do soudní věznice pro mladistvé ve Vídni, odkud jim bylo umožněno zaslat domů lístek, dostávali někteří balíčky i sem. Mediku Karlu Adamusovi se totiž šikovným jinotajem podařilo v psaní rodičům sdělit místo svého věznění, což bylo jinak zakázáno. Jeho matka se posléze rozjela do Vídně, kde obešla všechny věznice, až syna našla. Vyptala se na možnost zasilání balíčků a tuto informaci pak dále šířila doma mezi podobně postiženými rodiči. Při převozu těchto studentů do Sachsenhausenu se Adamusovi podařilo při průjezdu Protektorátem vyhodit z vlaku lístek s adresou rodičů a informací, že jsou z Vídně odvázeni. Někdo lístek našel a předal poštovní správě, ta jej doručila rodičům, kteří informovali ostatní.⁵⁶

III. Aktivity rodičů pro osvobození vězněných studentů

Takřka bezprostředně po hromadném zatýkání studentů 17. listopadu 1939 se na státního prezidenta Háchu,⁵⁷ protektorátní vládu a jiné veřejné činitele začali obracet rodiče zatčených s prosbou o zákrok u okupačních úřadů ve prospěch svých vězněných synů. Tyto prosby měly nejčastěji formu písemných žádostí, ovšem někteří rodiče se snažili intervenovat i v rámci osobní návštěvy toho kterého činitele. Kromě individuálních žádostí se rodiče na vládní orgány obraceli též hromadně, ať už písemně,⁵⁸ či vysíláním deputací, které zastupovaly rodiče sdružené nejčastěji podle místa bydliště. Otcové a matky českých vysokoškoláků podnikali své písemné a osobní intervence nejen u orgánů českých, ale i u německých, nejčastěji na gestapu⁵⁹

o existenci tohoto fondu tušení. Knob byl domluven s ředitelem banky a odesílatele fingoval. F. NEDBÁLEK – F. HEJL, *Zvláštní akce 17. listopad a její průběh v Brně*, s. 51.

⁵⁶ Tamtéž, s. 45.

⁵⁷ Snahou některých rodičů bylo vymoci si u státního prezidenta osobní audienci. Ten však v tomto ohledu jednotlivce nepřijímal, výjimkou bylo pouze přijetí zástupců rodičů vedených Františkem Čerovským 20. září 1940 a 12. června 1941 a také delegace matek vysokoškoláků držených ve věznici na Karlově náměstí v Praze, jež prezidenta navštívila 15. června 1940. AKPR, f. Perzekuce obyvatelstva Protektorátu Čechy a Morava, B) Studenti, sign. 4615, podsign. K736/42; NA, f. PMR, k. 3767, složka sign. 22792/5386. Tato část fondu PMR obsahuje v kartonech č. 3765–3770 hlášení o zatčených studentech, žádosti o sdělení informací o zatčených, žádosti rodičů zatčených studentů o intervence předávané koordinačnímu oddělení, zprávy o intervencích členů vlády, zprávy o zatýkání učitelů a profesorů aj.

⁵⁸ První takovou byla žádost z 21. listopadu 1939, adresovaná protektorátní vládě, v níž devět rodičů z Německého (Havlíčкова) Brodu žádalo o vyšetření a brzké sdělení, zda jsou jejich synové živi a zdraví, dále požadovali jejich adresu pro případné zaslání nejnnutnějších věcí a nakonec to, aby se u říšské vlády vymohlo řádné vyšetřování studentů a aby nevinní byli propuštěni. NA, f. PMR, k. 3767, 1939, složka Intervence ve věci zatčených studentů v Sachsenhausenu, sign. 5549/1939.

⁵⁹ Nejčastěji na úřadovnách v Praze a Brně, kam se dostavovali i osobně. Několik málo rodičů pak adresovalo svoji žádost gestapu v Berlíně, ve dvou případech dokonce jmenovitě samotnému šéfovi Heinrichu Himmlerovi.

a v úřadě říšského protektora.⁶⁰ Několik málo písemných žádostí však bylo adresováno také veliteli německé bezpečnostní policie v Protektorátu Walteru Stahleckerovi,⁶¹ správě koncentračního tábora Sachsenhausen, v němž byla většina českých studentů vězněna,⁶² a dokonce i samotnému říšskému kancléři Adolfu Hitlerovi.⁶³

III.1 Koordinační oddělení a jeho úloha prostředníka

Písemné žádosti docházející nejčastěji do kanceláře státního prezidenta, na předsednictvo ministerské rady, na ministerstvo školství a národní osvěty aj. byly shromažďovány, tříděny, zpracovávány a vyřizovány v koordinačním oddělení při předsednictvu ministerské rady. V čele tohoto orgánu stál od jeho vzniku v létě 1939 odborový rada a bývalý diplomat Hubert Masařík. Do kompetence oddělení spadal styk s německými úřady, především s úřadem říšského protektora, dále intervence ve prospěch zatčených, podpora jejich rodinám, systematické zpracovávání informací z ciziny, příprava protestních akcí proti německým zásahům, styk s pražským konzulárním sborem, koordinace činnosti a kontakty s českými politickými, společenskými a stavovskými organizacemi (např. s Národním souručenstvím nebo Národní odborovou ústřednou zaměstnaneckou), nikoliv však s tiskem. Odboru byly podřízeny zbytky zahraničních zastoupení, které převzal od zrušeného ministerstva zahraničních věcí: Chvalkovského vyslanectví v Berlíně, jež nemělo ani diplomatický status a bylo ve styku jen se státním ministrem a šéfem Hitlerovy prezidentské kanceláře Otto Meissnerem, nikoliv s říšským ministerstvem zahraničí, dále spojovací úředník v Budapešti (zprvu Dr. Bohuslav Rieger, později Dr. Peregrin Fíša) a spojovací úředník v Bratislavě (Ludvík Špacír), pověřený především repatriací českých občanů ze Slovenska. Do odboru bylo přiděleno osm úředníků staré diplomatické služby, kancelářský a ostatní personál pak pocházel ze zrušeného ministerstva zahraničních věcí, kde zbyl ještě z Benešovy éry.⁶⁴

Příchozí žádosti byly v koordinačním oddělení tříděny podle jednotlivých kolejí, zvláště byli uvedeni studenti, k jejichž zatčení došlo v soukromých bytech.⁶⁵ Ačkoli se oddělení pokoušelo o vypracování seznamu internovaných vysokoškoláků, nikdy se mu to zcela nepodařilo, neboť bylo při jeho sestavování téměř výhradně odkázáno na informace přicházející od rodičů,⁶⁶ a jelikož ne všichni rodičové byli s oddělením ve styku, podařilo se seznam vyhotovit jen v hrubých obrysech.⁶⁷ Kromě celkového seznamu se vyhotovovaly též seznamy partikulární, např. seznamy nemocných, mladých⁶⁸ a sociálně slabých. Za ně

⁶⁰ Žádosti dochované ve fondu PMR jsou ve většině těchto případů adresovány přímo říšskému protektorovi Neurathovi, v jednom případě pak státnímu sekretáři Frankovi a v jednom také státnímu podsekretáři Thileniovi.

⁶¹ Ve dvou zaznamenaných případech.

⁶² V dostupných pramenech jsem našel tři takovéto případy.

⁶³ V dostupných pramenech jsem našel pět případů, včetně jedné žádosti adresované šéfovi říšské kanceláře Hansi Lammersovi. Hlavní říšský bezpečnostní úřad (RSHA) vydal směrnicí, jak s takovými žádostmi nakládat a co případně žadatelům odpovídat. NA, f. Úřad říšského protektora č. 1005, k. 30, směrnice RSHA „Behandlung von Eingaben, Entlassungsgesuchen usw. für Schutzhäftlinge“.

⁶⁴ Hubert MASARÍK, *V proměnách Evropy. Paměti československého diplomata*, Praha – Litomyšl 2002, s. 295.

⁶⁵ Podle manipulačních instrukcí měla tuto činnost na starosti úřednice oddělení, jistá slečna Horácková.

⁶⁶ Dle vzpomínky PhDr. Kamila Groha (1914–2010) z FF UK měla se sháněním informací pomáhat též odbojová skupina Mohykán. Anna MIKLASOVÁ, *17. listopad 1939 – obraz doby a jeho vnímání v následujících 70 letech*, magisterská diplomová práce na Katedře historie FF MUB, Brno 2012, s. 30.

⁶⁷ T. PASÁK, *17. listopad 1939 a Univerzita Karlova*, s. 149.

⁶⁸ To jest těch, kterým ještě nebylo dvacet let.

se pak protektorátní činitelé snažili intervenovat v první řadě. Seznamy byly pravidelně předkládány úřadu říšského protektora. Ten je pak se svým doporučením zasílal dále do Berlína, kde se o propuštění rozhodovalo.

III.2 Přímluvy exponovaných osobností v žádostech rodičů

Kromě zmíněných institucí protektorátního aparátu dostávaly písemné žádosti od rodičů také významné osobnosti, o nichž panovalo přesvědčení, že by svou autoritou mohly vymoci rychlejší propuštění toho kterého jednotlivce. Mezi takovéto prostředkovatele, na něž se otcové, matky i jiní rodinní příslušníci obraceli nejčastěji, patřil kupříkladu Rudolf Beran. Bývalý předseda vlády však jako pouhý soukromník nemohl udělat nic víc, než přeposlat danou žádost se svou osobní přímluvou koordinačnímu oddělení. To ovšem až na mimořádné výjimky zákroky v individuálních případech nepodnikalo. Jak takové Beranovo prostředkování vypadalo, dobře ilustruje dopis ze 4. února 1941, adresovaný přímo Hubertu Masaříkovi, v němž se Beran zasazoval o propuštění studenta Jana Kojzara: „*Slovutný pane vyslanče. V minulých dnech navštívila mne na mém statku paní Kojzarová z Rozsedel p. Žihobce u Sušice a v pravém slova smyslu se sepjatýma rukama prosila, abych Vám dopsal a upozornil na jejího syna Jana Kojzara, Nro 15025 Block 52-A, Oranienburg, Konzentrationslager bei Berlin. Poněvadž jsem informován o těžkém zdravotním stavu paní Kojzarové a znám těžké hospodářské poměry celé rodiny, vyhovuji přednesené prosbě a upozorňuji Vás na tento případ. Děkuji Vám co nejsrdečněji za vzácnou Vaši laskavost a znamenám s výrazem dokonalé úcty Váš oddaný: Beran.*“ Od Masaříka se mu dostalo odpovědi, že podle posledních informací dojde brzy k propuštění dalších vysokoškoláků, přesto jej ujistil, že při nejbližší příležitosti upozorní na Kojzarův případ vhodným způsobem na příslušných místech.⁶⁹ Měl tím zřejmě na mysli to, že jeho jméno zanese do seznamu sociálně slabých, na něž bylo, jak už jsem výše zmínil, společně se studenty nemocnými a mladými při intervencích u říšských úřadů upozorňováno přednostně.⁷⁰ Přímou osobní intervencí však Beran na případy studentů upozorňoval zřídka, obvykle za něj tyto záležitosti vyřizoval jeho zástupce Ing. J. Drahokoupil.

Za zmíněného studenta Kojzara se v koordinačním oddělení obdobným způsobem přimlouval také přednosta prezidentské kanceláře a ministr dopravy Jiří Havelka, jenž byl vedle Rudolfa Berana, Františka Schwarzenberga nebo Alberta Pražáka další osobou, na kterou se zoufalí rodiče vícekrát obrátili. V několika málo jednotlivých případech se u Huberta Masaříka přimlouvali také předseda vlády Eliáš, respektive jeho osobní tajemník Miloš Stádník, ministr vnitra generál četnictva Josef Ježek, ministr sociální a zdravotní správy Vladislav Klumpar, osobní tajemník ministra zemědělství a lesnictví Hugo Palma, předseda Národního souručenství Josef Fousek, dále faráři a starostové měst, stejně jako jiné protektorátní instituce, které byly sklíčenými rodiči požádány o pomoc (Národní souručenství, Český svaz pro spolupráci s Němci,⁷¹ zemská četnická velitelství aj.). Jed-

⁶⁹ NA, f. PMR, k. 3766, složka Kojzar Jan.

⁷⁰ Ve většině ostatních odpovědí, které Rudolf Beran z koordinačního oddělení obdržel, je právě takovýto způsob zákroku zmínován. Čili jistě nešlo o žádnou speciální protekci, neboť seznamy byly pravidelně vyhotovovány na protektorovo přání. Srov. např. NA, f. PMR, k. 3767, složka Šmejkal Oto.

⁷¹ V několika málo případech rodiče do této organizace dokonce narychlo vstoupili v domnění, že tím dopomohou svým synům k brzkému propuštění. Viz např. NA, f. PMR, k. 3766, složka Martínek František.

ním z žadatelů, který se obrátil na Masařika osobně o pomoc, byl dokonce i jeho bývalý profesor z přerovského gymnázia.⁷² Nezáleželo však na postavení toho kterého přímluvce, všichni dostávali od koordinačního oddělení víceméně shodné odpovědi v tom smyslu, že záležitost studentů je držena v neustálé patrnosti vlády i státního prezidenta, případně že daný jednotlivec bude zařazen do seznamu mladých, nemocných a sociálně slabých, kteří měli být propouštěni přednostně.⁷³ Dokonce i František Schwarzenberg, přimlouvající se za studenta Emila Hřídela, syna nadlesního na orlickém panství svého bratra Karla, obdržel odpověď, jež nijak nenaznačuje odlišný přístup koordinačního oddělení ke společensky různě postaveným osobám.⁷⁴

Jelikož jediná zvláštní pravomoc českých úřadů ohledně propouštění spočívala v sestavování a předkládání seznamu studentů mladých, nemocných a sociálně slabých, u nichž se německé protistraně doporučovalo, aby byli propouštěni pokud možno přednostně, není příliš pravděpodobné, že se zde mohla uplatnit jakákoli forma protekce či korupce ze strany vlivnějších a zámožnějších rodičů. Tento předpoklad se ovšem nedá úplně vyloučit v situaci, kdy se tito obrátili přímo na některý z orgánů německých. Napovídal by tomu případ syna vrchního sekčního rady Ing. Miloslava Drahoty z ministerstva dopravy, který se s prosbou o jeho propuštění obrátil přímo na říšského protektora dopisem z 11. prosince 1939. Neurath následně 16. prosince požádal velitele bezpečnostní policie Stahleckera o přezkoumání tohoto případu. Výsledek na sebe nenechal dlouho čekat. Již toho samého dne byl student Miloslav Drahota z koncentračního tábora propuštěn.⁷⁵ Jiným případem možné protekce by mohlo být propuštění syna dřívějšího ministra železnic Jindřicha Kamenického, který v té době po provozní stránce fakticky vedl Havelkovo ministerstvo dopravy. Na přímluvu tamějšího zástupce říšských drah Ing. Emmricha byl syn pozdějšího ministra dopravy propuštěn. Podobně „nestandardním“ způsobem byli propuštěni také bratři Otto a Jaroslav Korbelářovi, z nichž jeden byl snoubencem neteře bývalého československého vyslance v Berlíně Vojtěcha Mastného. Mastný se za jejich propuštění přimlouval u říšského protektora, který následně žádost se svým doporučením přeposlal veliteli bezpečnostní policie v Protektorátu Walteru Stahleckerovi.⁷⁶ Dne 5. června 1940 pak byli oba bratři z koncentračního tábora propuštěni.⁷⁷

Na Jiřího Havelku se rodiny studentů obracely nejen jakožto na přednostu prezidentské kanceláře s předpokládaným vlivem na prezidenta Háchu, ale také jako na ministra dopravy. Tak tomu bylo v případech dvou zaměstnanců Českomoravských drah z Českých Budějovic, kteří se k němu utíkali s prosbou o propuštění internovaných synů jakožto ke svému nejvyššímu nadřízenému. Oba ve shodně stylizovaných dopisech argumentovali tím, že jsou železničními zaměstnanci, „na které v dnešní době připadá velmi těžký, odpovědný, ale i záslužný úkol starat se o nerušený provoz dráhy, a zamezit tím každému poškození

⁷² NA, f. PMR, k. 3767, složka Staněk Jaroslav.

⁷³ Tyto fráze se objevují v konceptech odpovědí, které koordinační oddělení obratem posílalo rodičům. Většinou se jednalo o studenty, kteří do některé z uvedených kategorií spadali, neboť to byl hlavní důvod, proč se rodiče ve svém zoufalství obraceli právě na tyto respektované osobnosti jako na poslední nevyzkoušenou možnost. V případech potřeby si od nich koordinační oddělení vyžádalo doklad prokazující, že jejich synové do uvedených kategorií skutečně spadají (křestní list, lékařská zpráva, potvrzení obecního úřadu).

⁷⁴ NA, f. PMR, k. 3765, složka Hřidel Emil.

⁷⁵ NA, f. Úřad říšského protektora, AMV 114, č.1005/0/8, k. 76, sign. 114-78/2, podsign. 1012/39.

⁷⁶ Tamtéž, podsign. 923/39 E 4001.

⁷⁷ NA, f. Úřad říšského protektora, AMV 114, č.1005/0/8, k. 338, sign. 117-339/16, s. 33.

majetku nebo dokonce ohrožení lidských životů [...]. Jak známo, byli to železniční zaměstnanci české národnosti, kteří ve vážných chvílích odvážlivě a s nasazením vlastního života zachránili veliký majetek a zabránili nedozírným škodám. O tom svědčí také pochvalné uznání a odměna říšskoněmeckých úřadů a příslušných pánů oberlandrátů. Toto všechno vykonává rád jako svoji občanskou a služební povinnost, a tím také v neposlední řadě přispívá k hospodářskému zabezpečení a plynulosti vnitřního chodu všech podniků k obraně státu, a tím i k zabezpečení vítězství. Aby tato namáhavá a velmi odpovědná práce nebyla ani stínem v ničem kalena, ba naopak stala se radostnější a, možno-li, ještě účinnější, prosí snažně, aby jeho syn byl co nejdříve laskavě propuštěn.⁷⁸ Oběma otcům bylo ze strany koordinačního oddělení standardně sděleno, že jak vláda, tak státní prezident se neustále snaží dosíci propuštění všech internovaných studentů.

Zřejmě nejkurióznějším přímluvcem byla „Družina oslepených vojinů v protektorátě Čechy a Morava“. Tento v Praze-Nuslích sídlící spolek válečných veteránů, kteří v bojích první světové války přišli o zrak, písemně intervenoval u státního prezidenta za studenta medicíny Oto Šmejkal, jenž byl synem jednoho z členů. Prezidentská kancelář žádost předala předsednictvu ministerské rady k dalšímu vyřízení.⁷⁹

III.3 Podoba, formulace a argumentace písemných žádostí

Při komparaci jednotlivých žádostí zjistíme, že vykazují mnohé shodné rysy, lišící se od sebe mnohdy pouze v jednotlivých detailech. Příčinou toho je zřejmě nejen podobnost osudu, který rodiče násilně odvlčených studentů potkal, nýbrž také skutečnost, že postižení rodiče z jednotlivých okresů a měst o sobě často navzájem věděli, a mohli si tak své zkušenosti s podáváním žádostí vyměňovat. Jako příklad podoby typické žádosti postižených rodičů uvedu dopis ze 17. 1. 1940, adresovaný přímo koordinačnímu oddělení PMR, jímž Marie Lochařová, učitelka domácích nauk ze Starého Sedla u Orlíka, prosila o intervenci ve prospěch svého syna:

Já níže podepsaná dovoluji si uctivě požádati o laskavou intervenci u pana říšského protektora za svého syna Václava Lochaře, který studoval v Brně lékařství. Bydlel v Kautnicově koleji a tam také byl zadržen a odvezen do koncentračního tábora v Oranienburgu u Berlína. Jeho číslo jest 4693, blok 51. Narodil se 7/12 1914 v Poučnicku u Karlova Týna,⁸⁰ příslušný do Bosně u Mnichova Hradiště, jako syn železničního úředníka. Záhy mu zemřel otec, když mu bylo 11 let. Od té doby však jej neustále pronásledovaly nemoce. Jako malý chlapec ležel plných 7 měsíců na kloubový reumatismus, v 16 letech se tato nemoc opakovala, takže ležel téměř celý rok. Teprve po úspěšném léčení v Poděbradech se tak dalece uzdravil, že mohl dokončiti své gymnasiální studium. Loňského roku onemocněl znovu na reumatismus a ležel zase 14 neděl. Následkem této nemoci mu zůstala těžká srdeční vada, takže odmalička ani tělocvik a žádný sport nemohl provozovati. Také ve studiích následkem stálého churavění se opozdil. Mimo toho měl několikrát zápal plic a plicní katar.

⁷⁸ NA, f. PMR, k. 3766, složka Korda Josef.

⁷⁹ NA, f. PMR, k. 3767, složka Šmejkal Oto.

⁸⁰ Karlštejn.

Můj syn nebyl v žádném spolku a jako matka jsem přesvědčena, že se nedopustil ničeho, co by jej kompromitovalo. Jest tiché uzavřené povahy, ani společnost nevyhledával. Jeho jedinou touhou bylo vystudovati lékařství, kterému se věnoval z celé duše.

Mám obavy, aby se u něj nedostavila zlobová nemoc, která jej po celý jeho život pronásledovala, a proto prosím velmi uctivě o laskavou přímluvu u pana říšského protektora, aby byl podle možnosti co nejdříve propuštěn.

Doufám, že na mou prosbu bude brán zřetel. Předem děkuje

*Marie Lochařová
učitelka dom. nauk
v Starém Sedle u Orlika.*

Na žádost předsednictva ministerské rady pak ještě dodatečně zaslala německy psané lékařské vysvědčení o chorobách, které její syn prodělal, aby mohl být zařazen do seznamu nemocných.⁸¹

Jak je z citovaného psaní patrné, nesly se žádosti rodičů často v poníženém duchu. Jeho míra se pak odvíjela nejen od sociální, zdravotní a finanční situace v rodině, ale i od toho, zda se jednalo o prosbu první nebo opakovanou, kolik způsobů a možností upozornění na případ svého syna již rodiče předtím uplatnili či zda již mezitím došlo k propuštění větších skupin vysokoškoláků, nebo byl proces jejich vysvobození z internace teprve na začátku. Nezřídka byly užívány srdceryvné fráze jako „psáno obyčejným slovem a se slzami v očích“, „avšak tonoucí se i stébla chytá“, „prosím Vás, vážený pane státní prezidente, račte mou nezměrnou bolest pochopiti a mně podati pomocnou ruku svou vzácnou přímluvou“ či „toto jest ještě moje poslední naděje a prosím za prominutí, že si dovoluji touto cestou tuto prosbu vznést.“ Zoufalství rodičů bylo často opravdu nezměrné.⁸²

Elementárním obsahem písemných žádostí bylo celé jméno internovaného, datum a místo narození, bydliště, obor a ročník studia, informace o místě věznění a v případě koncentračního tábora i vězeňské číslo a číslo baráku, na němž byl dotyčný ubytován. Pokud tyto informace rodiče nezaslali rovnou, byli koordinačním oddělením vyzváni, aby je doplnili. Staly se totiž podkladem pro sestavování kartotéky, díky níž měli pracovníci oddělení alespoň hrubý přehled o tom, kteří vysokoškoláci byli zatýkáním a internací postiženi, kde jsou umístěni, jaký je jejich zdravotní stav, případně zda již byli propuštěni nebo přesunuti do tábora jiného. Podrobnost a přesnost údajů v této kartotéce se ovšem zcela odvíjely od informací poskytovaných rodiči, neboť německá strana zpočátku žádné seznamy zatčených či propuštěných neposkytovala.⁸³ Ježto ne všichni rodičové o stavu

⁸¹ NA, f. PMR, k. 3766, složka Lochař Václav.

⁸² Kromě případů, kdy jeden z rodičů předčasně skonal z dlouhodobého trápení, je zaznamenán i zoufalý pokus jedné z matek o sebevraždu. Pro celkové dokreslení obrazu je nutno uvést, že syn dotyčně se asi měsíc po tomto jejím nezdařeném pokusu vzít si život vrátil domů. Zaznamenán je též případ studenta Vojtěcha, který dostal krátkodobou propustku z koncentračního tábora, aby se mohl účastnit pohřbu své zemřelé matky. AKPR, Perzekuce obyvatelstva protektorátu Čechy a Morava, B) Studenti, sign. 4615, podpis. D1404/41.

⁸³ Zpočátku německá strana neposkytovala seznamy propuštěných a bylo nutno je konstruovat z informací od rodičů či navrátilivších se studentů, z pozdější doby je ve fondu AKPR dochován seznam propuštěných z prosince 1940 a ledna 1941, který je německé proveniencí. Zda se jednalo o pouhou výjimku, nebo již byly seznamy propuštěných v této době dodávány prezidentské kanceláři pravidelně, však nelze s ohledem na možnost neúplného dochování pramenů s jistotou určit. AKPR, f. Studentská demonstrace (zatýkání), sign. T422/39, podpis. T93/41.

svých synů pravidelně informovali, byly údaje kartotéky, v níž byli studenti řazeni podle místa zatčení,⁸⁴ poměrně kusé, nicméně i přesto tento systém sehrál nezastupitelnou úlohu při intervenčních zákrocích ze strany protektorátních orgánů, které se tak staly rychlejšími, cílenějšími a efektivnějšími.

Argumentaci ve svých žádostech o propuštění zakládali rodiče nejčastěji na prokazování špatného zdravotního stavu svého syna (případně jiných členů rodiny) a poukazování na nepříznivou sociální i finanční situaci rodiny. Velmi často též popírali jakoukoli účast svého potomka na demonstracích z 28. října a 15. listopadu 1939, případně zdůrazňovali jeho nezájem o věci politické.⁸⁵

Z onemocnění byla u studentů akcentována především ta chronického charakteru, např. revmatismus, tuberkulóza, chudokrevnost, různé katary, dále prodělané zápaly plic, srdeční a celková tělesná slabost; v případě rodičů pak ponejvíce zdravotní problémy spojené se stářím, které jim znemožňovaly obživu tělesnou prací. Někdy jsou zmiňována zranění, jež otcové těch kterých studentů utrpěli v první světové válce a která jim způsobila trvalou nebo částečnou invaliditu: „*V úctě podepsaný jest válečným invalidou, uznaný 75% neschopný práce po ztrátě nohy nad kolenem; manželka podepsaného jest narozena v. r. 1888 a jest těžce nemocna srdeční vadou a žaludeční chorobou, takže nemůže vypomáhati při všech polních pracech. Dále jsou v rodině ještě tři nezaopatřené děti, a to dvě děvčata a jeden chlapec. Z uvedeného jest zřejmo, že není možno mi se svojí manželkou a nezletilými dětmi živnost rolnickou rádně obdělávati, a prosím proto snažně o propuštění mého syna z koncentračního tábora, aby mi mohl vypomáhati při polních pracech, když nemůže studovati.*“⁸⁶

Zdravotní obtíže zpravidla bývají doloženy podrobnými zprávami⁸⁷ od ošetřujících lékařů: „*Hoch ve svém prvním roce (1920) byl na smrt nemocen žaludečním a střevním katarem a od té doby nutna při výběru stravy u něho největší opatrnost až po nynější dobu. Trneme úzkostí, aby se z tamní stravy těžce nerozstнал. Vím, že hoši se tam bojí hlásit se nemocnými, aby neupadli v podezření ze simulantství, a proto podávám lékařské vysvědčení.*“⁸⁸ Při množství těchto dokladů a vysvědčení je možné předpokládat, že lékaři danou zprávu leckdy ochotně vhodným způsobem „přibarvili“, ať už ze známosti, ze soucitu nebo za nějakou formu finanční náhrady kvůli podstoupenému riziku. Ostatně takových analogií máme v Protektorátu doloženo celou řadu, např. při snaze vyhnout se nucenému totálnímu pracovnímu nasazení doma či v Říši.

Špatná sociální situace rodiny bývala někdy potvrzována razítkem obecního úřadu či okresního výboru Národního souručenství. Tak tomu bylo například u žádosti ve prospěch studenta brněnské techniky Josefa Fialy, kterou koordinačnímu oddělení zaslal jeho otec. Ten poukazoval na skutečnost, že jako sedmdesátiletý válečný invalida téměř neschopný práce nebyl spolu s manželkou, jejíž pracovní schopnost byla vlivem věku též značně snížena, bez pomoci svého jediného syna s to zastat práci na jejich malém hospodářství. Text nesl razítko obce Plaveč s podpisem starosty Adolfa Hlávky, který tímto způsobem uvedené

⁸⁴ T. PASÁK, *17. listopad 1939 a Univerzita Karlova*, s. 149.

⁸⁵ Maximálně příznávali členství v Národním souručenství a Sokole.

⁸⁶ NA, f. PMR, k. 3765, složka Červinka Karel.

⁸⁷ Často byly psány v německém jazyce, aby je koordinační oddělení mohlo rovnou připojit k seznamům studentů nemocných, mladých a sociálně slabých, posílaným do úřadu říšského protektora.

⁸⁸ NA, f. PMR, k. 3765, složka Augustin Karel.

údaje potvrdil.⁸⁹ Jiný student, Otakar Frňka z Valašského Meziříčí, dokonce prací při studiu živil údajně nejen sebe, ale i své staré rodiče, kteří na něm byli existenčně závislí.⁹⁰ Podobných případů bylo více.

Sociální situace v některých rodinách byla skutečně velmi těžká. Svě o tom jistě věděla i matka internovaného studenta Vysoké školy obchodní Jaromíra Čevely z Babic u Uherského Hradiště. Byla matkou 12 dětí, z nichž 2 zemřely, a ač vdova, musela se kromě práce v hospodářství starat ještě o dva nezletilé syny, z nichž jeden studoval hradištské gymnázium, zatímco druhý byl kvůli kataru kostí upoután již několik let na lůžku a vyžadoval neustálého ošetřování. Poněvadž ostatní děti, jak udávala, měly již své vlastní rodiny, byl syn Jaromír její jedinou nadějí na pomoc při těžkých hospodářských pracích.⁹¹

Existovalo dokonce několik případů, kdy rodiče měli na vysokých školách více studujících potomků a v důsledku zatýkání přišli hned o dva syny, což pro ně byla rána o to větší.⁹² Pak tu byly rodiny, které kromě studujícího syna přišli nezávisle na tom také o jiného člena rodiny, jehož z různých důvodů gestapo zatklo.⁹³ Naproti tomu několik málo vězňených studentů bylo sirotky, a tudíž za ně musel intervenovat někdo z širšího příbuzenstva.⁹⁴

Pravděpodobně jako nejčastější argument rodičů, proč by měl být právě jejich syn propuštěn, se uváděla jeho nevina, neúčast na demonstracích z 28. října a 15. listopadu 1939⁹⁵ a důrazné popření jakéhokoli jeho zájmu o politiku. „*Nikdy nebyl politicky činný a o politiku se nezajímal. Věnoval se vždy jen svým studiím, o čemž svědčí, že střední školu studoval s vyznamenáním a dosavadní zkoušky na technice /7/ vykonal všechny s velmi dobrým prospěchem. Pražské demonstrace 28/10 a 15/11 příkře odsuzoval a ve dnech 16–19/11 nebyl v Brně, nýbrž v Třebíči, kam si dovezl špinavé prádlo [...]. Já sám jsem nebyl nikdy politicky organizován do zřízení protektorátu, nebyl jsem nikdy politicky činný a nebyl jsem v žádném politickém spolku členem. Poslouchal a plnil jsem přesně zákony a nařízení vlád a autorit v bývalém Rakousku, Československu a poslouchám a plním tyto přesně v protektorátu, poněvadž chci tak jako každý jiný řádný občan požívatí pak plné ochrany vlády a zákonů i bezpečnosti a práv své osoby a rodiny. Prosim proto, aby tato vazba mého nevinného a nezletilého syna, která se mohla státi jen omylem, byla zrušena a tento byl propuštěn,*“⁹⁶ psal kupříkladu prezidentu Háchovi otec studenta brněnské techniky Cyrila Halámka z Třebíče. Jiným vysokoškolákům pak absenci mimo univerzitní město ve dnech demonstrací dokonce potvrdil i příslušný samosprávný úřad. Za příklad je možno uvést studenta strojního inženýrství Zdeňka Dubna, kterému potvrzení o přítomnosti doma v tehdejší Německém Brodě vystavil tamější městský úřad.⁹⁷

Vcelku běžné združňování apolitičnosti syna i rodiny přerůstalo v některých případech až ve vyjadřování loajality či přímo pozitivního vztahu k Němcům a jejich okupačnímu režimu. Rodiče při tom neváhali užít všemožných pobdizivých obrátů v naději, že to jejich

⁸⁹ Tamtéž, složka Fiala Josef.

⁹⁰ Tamtéž, složka Frňka Otakar.

⁹¹ Tamtéž, složka Čevela Jaromír.

⁹² Např. bratři Černochovi, Filsakovi, Harmáčkoví, Korbeláři, Parmovi, Seyfriedovi nebo Vodičkovi.

⁹³ Např. otec brněnské studenta Hermanna Viktora, zatčený gestapem 29. 11. zřejmě pro svůj židovský původ.

⁹⁴ Studenti Raška a Pernica.

⁹⁵ Pouze ve dvou mnou zaznamenaných případech rodiče v dopise sice přiznali účast syna na pohřbu Jana Opletala, nicméně kategoricky popřeli jeho účast na následných demonstracích.

⁹⁶ NA, f. PMR, k. 3765, složka Halámek Cyril.

⁹⁷ Tamtéž, složka Duben Zdeněk.

synům umožní brzký návrat domů. Na některé by se dalo z dnešního pohledu nahlížet jako na regulérní projevy kolaborace, nicméně s ohledem na obtížnost situace dotyčných lze podobné jednání z lidského hlediska pochopit.

Otec studenta Josefa Bendy z Dýšiny u Plzně kupříkladu ve své žádosti zdůraznil: „*Pracoval jsem více let v Německu a mohu prohlásiti, že jsem byl vždy spokojen s mými představenými i spoludělníky, se kterými jsem žil v tom nejlepšíšém kamarádství. Moje sympatie se vždy nesly k německému národu, od kterého se máme mnoho co učit. V tomto smyslu jsem mého syna také vychovával. Jest nám velice líto, že právě takto postiženi jsme.*“⁹⁸ Matka jeho kolegy Vladimíra Šimka z Mnichova Hradiště pak svou žádost státnímu prezidentovi odůvodnila tím, že: „*Vždyť náš hoch se jistě ničím neprovinil, politikou se nikdy nezabýval, po schůzích nechodil, měl rád jen práci a své studie; jeho jedinou zábavou byl sport. To jistě rádi dosvědčí i zdejší Němci, zvláště p. vrchní soudní rada Steffl, který s ním často tenis hrával, a p. Pilz, vedoucí funkcionář zdejší NSDAP, který jej také dobře znal.*“⁹⁹ Otec studenta práv Jaroslava Beneše z Brna zase argumentoval tím, že on ani jeho manželka „*se politikou nikdy nezabývali a policie neměla proti nám žádných námitek, což vysvítá již z toho, že jsem byl povolán vyučovati Wehrmacht angličtině.*“¹⁰⁰

Mnozí z rodičů také psali, jak své syny posílali před válkou na prázdniny do pohraničí, aby poznali německou kulturu a naučili se jazyk: „*Vychovával jsem ho vždy, tedy již řadu let a nikoliv teprve v poslední době, v intencích přátelského soužití s Němci, měl od tercie soukromé hodiny z němčiny, své prázdniny trávil pravidelně v německých krajích, takže němčinu perfektně ovládá.*“¹⁰¹ Jindy zdůrazňovali árijský původ, a v jednom případě dokonce i antisemitské smýšlení celé rodiny.¹⁰² Vedle toho matka jednoho ze studentů dala v dopise prezidentu Háchovi volný průchod svým antipatiím a postěžovala si, že: „*Byli jsme dříve zámožní, avšak jistý židovský podvodník připravil nás o veškeren majetek. Můj syn musil tudíž již jako středoškolský student dávatí privátní hodiny k podpoře naší společné domácnosti. Museli jsme obětovati vše, abychom mu umožnili studium v naději, že bude jednou naší podporou.*“¹⁰³ Matka jiného studenta, medika Vojtěcha Schnurpfeila z Hrochova Týnce, který se domů vrátil až v březnu 1943 jako vůbec poslední ze studentů internovaných v Sachsenhausenu, zase v prosbě prezidentu Háchovi z července 1942 argumentovala, že: „*Dnes, kdy celý náš národ mohutnými manifestacemi a sbírkou na Německý Červ. kříž dokázal, že nesouhlasí s odporným činem námezdných vrahů, není překážek, proč by nemohl býti splněn slib daný před šesti měsíci slavnostně vládě, že budou propuštěni všichni internovaní vysok. studenti.*“¹⁰⁴ Odporným činem námezdných vrahů byl míněn samozřejmě atentát na zastupujícího říšského protektora Reinharda Heydricha, jenž v souvislosti s nástupem nové protektorátní vlády Jaroslava Krejčího 19. ledna 1942 slíbil postupné propuštění všech vysokoškolských studentů internovaných v souvislosti se 17. listopadem 1939. V každém případě těžko soudit, nakolik byla její slova myšlena zcela upřímně a nakolik k jejich užití sklouzla z důvodu nezměrného psychického vypětí, které

⁹⁸ Tamtéž, složka Benda Josef

⁹⁹ NA, f. PMR, k. 3767, složka Šimek Vladimír.

¹⁰⁰ AKPR, f. Perzekuce obyvatelstva Protektorátu Čechy a Morava, B) Studenti, sign 4615, podsign. K563/42.

¹⁰¹ NA, f. PMR, k. 3767, složka Rozehnal Mirko.

¹⁰² NA, f. PMR, k. 3765, složka Augustin Karel.

¹⁰³ Tamtéž, složka Cafourek Vladimír.

¹⁰⁴ Tamtéž, složka Hodač Jaromír.

bylo dáno nejen dlouhodobým vězněním jejího syna, ale také německým terorem a všeobecnou panikou, které po atentátu v zemi zavládly.

Míra zdůrazňované servility samozřejmě záležela na tom, komu byla prosba adresována. Obecně platí, že vyšší byla v případech, byl-li příjemcem některý z německých orgánů. Například otec studenta Jaromíra Hodaně z pražského Smíchova neopomněl ve svém dopise říšskému protektorovi podotknout, že jakožto aktivní úředník ve službách protektorátu Čechy a Morava složil již 10. dubna 1940 slib věrnosti Vůdci a říšskému kancléři a také v něm slíbil hájit zájmy Německé říše.¹⁰⁵ Otec vysokoškola Václava Brunnhofera naproti tomu v dopise Neurathovi akcentoval, že nebyl nikdy ani legionář, ani zednář.¹⁰⁶ Také intervence na brněnském gestapu za medika Karla Krále z Prahy měla významnou podporu, kterou jí vahou svého úřadu poskytl zmocněnec říšského protektora u Českomoravských drah, kde otec studenta pracoval ve funkci náměstka přednosta oddělení ředitelství, a též rektor německé techniky Dr. Ing. Kriso, který byl sousedem studentových rodičů.¹⁰⁷ Několik málo otců a matek se pak snažilo zvýšit účinnost své písemné prosby určené německým orgánům tím, že ji zakončili pozdravem Heil Hitler!

Celkově však množství dochovaných dopisů, jež by obsahovaly takto explicitně formulované fráze, které svou podbízivou lichotivostí k tehdejším poměrům hraničily s kolaborací, nepřesahuje podle mých odhadů dvacet procent. Přitom je třeba zdůraznit, že se mnohdy jednalo o více takových žádostí od jednoho zasilatele. O případném názoru propuštěných studentů na tyto ponižující prosby můžeme jen spekulovat. Otázkou je, zda se jim rodiče vůbec s nimi svěřovali, neboť zcela jistě nešlo o nic, nač by mohli být hrdí, pokud ovšem daný student nepocházel z opravdu kolaborantské proněmecky smýšlející rodiny.¹⁰⁸

K úspěšné odezvě žádosti měl snad též přispět, jak se někteří z rodičů domnívali, poukaz na částečný německý původ, který byl v několika případech v textu za tímto účelem zdůrazněn. „*Proti německé nár. nebyl nikdy zaujat: Jeho matky babička byla nár. něm., i moje sestra a její dvě dospělé dcery jsou nár. něm. Jedna neterť provdána za říšs. Němce. Jsem nar. ve Vídni, vždy vychováván k lásce k něm. nár.*“, vyzdvihoval otec Jindřicha Vacka, studenta práv z Vanova u Dačic. Přímou otce německé národnosti měl údajně Alois Waldhauser z Dívčic na Českobudějovicku, který napsal srdceryvný dopis prezidentu Háchovi nezvykle v němčině, ovšem podle šetření ministerstva vnitra neměl říšské občanství, nýbrž pouze protektorátní příslušnost.¹⁰⁹ Zajímavý byl pak také případ vysokoškola Martina Bendy, jenž byl sice na základě svého domovského práva v Praze příslušníkem Protektorátu, ovšem jeho matka a všichni příbuzní byli říšskoněmeckými občany na základě připojení částí Chodska k Německé říši.¹¹⁰ Podobně složitý byl též případ Josefa Teska, jehož rodiče žili na Slovensku a on sám měl stálé bydliště v Prešově.¹¹¹

¹⁰⁵ Podobně se vyjádřil v dopise protektorovi Neurathovi i otec Jaroslava Hecla, jenž byl majorem ve výslužbě.

¹⁰⁶ Tamtéž, složka Brunnhofer Václav.

¹⁰⁷ NA, f. PMR, k. 3766, složka Král Karel.

¹⁰⁸ V této souvislosti je třeba vzít v potaz i celkový dějinný kontext, neboť rodiče takovéto dopisy koncipovali v době největších německých úspěchů na válečných frontách, které mnoho nadějí na brzký zvrat, porážku Německa a obnovení svobodných poměrů nedávaly.

¹⁰⁹ NA, f. PMR, k. 3767, složka Waldhauser Alois. Také Alois Kubát z Horšovského Týna měl matku rozenou Němku, ovšem není uvedeno, zda měla říšské občanství. NA, f. PMR, k. 3766, složka Kubát Alois.

¹¹⁰ NA, f. PMR, k. 3765, složka Benda Martin.

¹¹¹ NA, f. PMR, k. 3767, složka Teska Josef.

Ne všichni z internovaných vysokoškoláků však mohli argumentovat árijským původem či přímo německými předky. Několik málo vysokoškoláků zatčených v souvislosti s událostmi 17. listopadu bylo židovského původu.¹¹² Jedním z nich byl student brněnské lékařské fakulty Viktor Hermann, jehož otce, obchodníka s vlněným zbožím, zatklo 29. listopadu 1939 gestapo bez udání důvodu a 74 dní jej drželo v ochranné zajišťovací vazbě.¹¹³

V případě kladného vyřízení svých žádostí o propuštění se mnozí rodiče za své syny zaručovali, že se budou nadále chovat jako spořádaní občané Protektorátu loajální Říši. Některým z nich již předem domlouvali potenciální zaměstnání, kam by po případném propuštění okamžitě mohli nastoupit, čímž chtěli dokázat, že o živobytí jejich synů by bylo postaráno, případně že by díky tomu neměli čas na jakoukoli protirežimní činnost.¹¹⁴

Zajímavou kuriozitou je návrh jednoho rodiče, aby se vysokoškoláci v koncentračním táboře střídali: „*Již čtvrtý měsíc jsou naši vysokoškoláci drženi v koncentračním táboře, což jest dosti, aby se pro ně, nemají-li se zničiti tělesně i duševně nadobro, učinilo vše, co je v možnostech Vás i Vaší vlády. Při stejné vině nebo nevině desetitisíců jejich kolegů jsoucích doma, je jejich místo u jich kolegů držených v táboře, a je proto v zájmu spravedlivějšího rozvržení tíhy poměrů na všechny – nelze-li jinak – aby bylo navrženo vystřídání internovaných, a sice kupř. na 3–4 měsíce určených losem. Výlohy spojené se střídáním platil by Protektorát Č. M. I podobné řešení zajistilo by Vám, Vaší vládě i p. státnímu prezidentu uznání historikovo a je dle mého názoru i ku prospěchu Říše.*“ Navrhovatel dostal od koordinačního oddělení odpověď v tom smyslu, že podle sdělení vyslance Chvalkovského jsou již určité naděje na postupné propouštění všech internovaných studentů, a tudíž se uvedený návrh tímto stává bezpředmětným.¹¹⁵

Na své písemné žádosti dostávali postižení rodiče obvykle shodně formulovaná vyřízení. V koordinačním oddělení měli pro tento účel již připraven standardizovaný tištěný koncept odpovědi, do něhož se vepsalo jen konkrétní jméno a místo bydliště adresáta a datum. Tyto koncepty vypadaly následovně:

Pan ...

v ...

K Vašemu podání ze dne ... kanceláři státního presidenta, které sem bylo odstoupeno k dalšímu řízení, sděluje Vám předsednictvo ministerské rady, že pan státní president i vláda snaží se neustále dosíci postupného propuštění všech internovaných studentů, a to pokud možno ve větších skupinách.

*V případě propuštění Vašeho syna učíte sem o tom laskavě stručné písemné oznámení. Za předsedu vlády: ...*¹¹⁶

Podle konceptu pak pověřený úředník vyhotovil originál a expedoval jej. Jen za předpokladu, že koordinační oddělení mělo nějaké aktuální informace o posledně podniknutých

¹¹² V literatuře a dostupných pramenech se objevují jména pěti židovských studentů. O jejich rozdílném osudu viz pozn. 40. Podle rozhodnutí ministerstva školství a národní osvěty ze září 1939 mohly české vysoké školy přijmout pouze 4 % neáriječů, tj. Židů. T. PASÁK, *17. listopad 1939 a Univerzita Karlova*, s. 30; Jiří DOLEŽAL, *Česká kultura za protektorátu. Školství, písemnictví, kinematografie*, Praha 1996, s. 44.

¹¹³ NA, f. PMR, k. 3765, složka Hermann Viktor.

¹¹⁴ Např. studenti Augustin, Hořavka a Polanský.

¹¹⁵ NA, f. PMR, k. 3767.

¹¹⁶ Tamtéž.

zákrocích a o jejich výsledcích, o nedávno propuštěné skupině studentů či odpovídalo na dotazy týkající se konkrétních věcí (posílání balíčků, táborový režim aj.) nebo studenta, vyhotovoval konceptní úředník návrh odpovědi ad hoc. Nezřídka si v odpovědi koordinační oddělení vyžadovalo také doplnění informací o konkrétním studentovi, o sociálních a majetkových poměrech jeho rodiny, případně zaslání lékařského vysvědčení, potřebného pro zákroky ve prospěch nemocných.

III.4 Hromadné žádosti a osobní intervence rodičů

Protektorátní instituce a jejich činovníci nedostávali ovšem žádosti o propuštění vysokoškolských studentů pouze od jednotlivců, nýbrž jim docházela také hromadná poddání. Otcové a matky internací postižených vysokoškoláků se začali o sobě brzy navzájem dovídat, udržovali spolu styky a navzájem si vyměňovali informace, přičemž ne vždy se tyto zakládaly na pravdě. Je pravděpodobné, že určitou úlohu v navazování těchto styků hrály místní výbory Národního souručenství, na něž se rodiče se svými žádostmi někdy také obraceli.¹¹⁷ Tyto pak dostávaly nezřídka informace přímo z pražské centrály.¹¹⁸ Jelikož PMR nesmělo některé informace rodičům sdělovat, pověřovalo tajně jejich šířením některé jednotlivce. Tak například jistá slečna z Rychnova nad Kněžnou, jež měla styky na PMR,¹¹⁹ byla pověřena tamním radou Dr. Tomešem, aby na venkově šířila informaci, že pokud rodiče budou zasílat na PMR, respektive jeho koordinačnímu odboru lékařská vysvědčení svých synů, bude jejich propuštění snazší. Všechny žádosti takto podložené prý přicházejí do Neurathovy kanceláře, „*kde je legační rada, který má velký vliv!*“¹²⁰ Někteří z rodičů docházeli pravidelně pro čerstvé informace přímo na PMR, jako to dělal kupř. otec medika Zdeňka Repíka, který tak činil i jménem rodičů z Českobudějovicka.¹²¹ Avšak zřejmě nejvíce angažovaným rodičem byl JUDr. František Čerovský, advokát z Prahy, jehož dva synové, studenti pražské právnické fakulty, byli 17. listopadu 1939 zatčeni v jeho bytě a spolu s ostatními studenty internováni v koncentračním táboře Sachsenhausen-Oranienburg. Dr. Čerovský býval pravidelným návštěvníkem koordinačního oddělení, kam chodil intervenovat nejen za své syny, ale i za syny všech ostatních rodičů. Zásoboval též koordinační odbor mnoha cennými informacemi od konkrétních rodičů a sám dostával na oplátku jiné. Byl také hlavním členem dvou deputací rodičů, které prezident Hácha osobně přijal 20. září 1940 a 12. června 1941. Sympatickým gestem od něj bylo, že v zastupování postižených rodičů pokračoval i po návratu obou svých synů. Po ustavení Krejčího vlády a zrušení předsednictva ministerské rady byl nucen komunikovat s ministerstvem vnitra, které agendu koordinačního oddělení PMR převzalo. Kromě zmiňovaných dvou audiencí, jichž se Dr. Čerovský účastnil, přijal státní prezident Hácha 15. června 1940 ještě delegaci matek, jejichž synové byli internováni ve věznicí na Karlově náměstí. Jednalo se hlavně o studenty

¹¹⁷ V žádostech rodiče svůj zdroj informací nikdy neuvádějí, většinou se ptají ve smyslu „náhodou jsem se doslechl, že [...]“, „bylo mi sděleno, že [...]“, „mám hodnověrnou zprávu, že [...]“. Později byli zdrojem informací o poměrech v táboře navrátilí se studenti, přestože se před svým propuštěním museli pod hrozbou opětovného uvěznění zavázat, že o svém pobytu v táboře pomlčí.

¹¹⁸ Informace o studentech pro generální sekretariát NS obstarával od koordinačního oddělení tamní tajemník Švihlík, který do PMR pravidelně za tímto účelem docházel. NA, f. PMR, k. 3766, složka Kraus Jaromír.

¹¹⁹ Údajně měla známost s jedním tamním úředníkem.

¹²⁰ NA, f. PMR, k. 3766, složka Klapka Vladimír.

¹²¹ NA, f. PMR, k. 3767, složka Repík Zdeněk.

zadržené německou policií při demonstracích během Opletalova pohřbu.¹²² Ovšem žádosti o slyšení u prezidenta, ať už od jednotlivců či skupin rodičů, bylo mnohem více, většinou z nich však nebylo vyhověno. Důvodem bylo jednak to, že prezident audience jednotlivým prosebníkům ze zásady neuděloval, ježto by tím vytvořil nechtěný precedens pro jiné žadatele a přijetí všech zájemců rozhodně nebylo v jeho silách, jednak by jim osobně nemohl povědět pro nedostatek nových informací nic více, než jeho kancelář sdělovala písemně. Nesmíme však také zapomenout, že prezidentův zdravotní stav se velmi rychle zhoršoval, v důsledku čehož pobýval stále častěji na zámku v Lánech, kam na přelomu května a června roku 1941 přesídlil definitivně a do Prahy zajížděl již pouze na jeden den v týdnu, kdy se u něj během oběda střídali ministři. Posléze se staly i tyto zájezdy nepravidelnými a sporadickými.¹²³

Kromě osobních návštěv koordinačního oddělení,¹²⁴ kanceláře státního prezidenta a jiných českých orgánů chodili někteří z rodičů intervenovat za své syny i na úřadovny gestapa, a několik málo jich dokonce státního prezidenta a předsedu vlády žádalo o zprostředkování návštěvy u říšského protektora či státního tajemníka. Reakce však byly podobné jako v případech žádostí o audienci u státního prezidenta.

Hromadné žádosti byly buďto zformulovány a podepsány pouze jedním zástupcem, kterého si rodiče zvolili, aby jejich jménem ve prospěch studentů intervenoval, nejčastěji však byly koncipovány v první osobě množného čísla a na konci stvrzeny podpisem všech postižených rodičů z daného města či okresu, kteří se k žádosti připojili. Tak tomu bylo kupříkladu u žádosti rodičů z Klatovska z 3. července 1940: „*Podepsaní rodiče vysokoškolských studentů z Klatov a okolí prosí snažně pana státního prezidenta za Jeho mocnou přímluvu na patričním místě, aby jejich synové byli již po tak dlouhé době v cestě milosti propuštěni z koncentračního tábora v Oranienburgu u Berlína. Tito studenti se žádných demonstrací nezúčastnili, což mohou svědky prokázati, a bylo by věci spravedlivou, aby jejich propuštění bylo urychleno. Tím byla by velká duševní muka rodičů skončena. Někteří studenti se již z tohoto tábora vrátili, prosí podepsaní o přímluvu za navrácení také jejich synů a věří, že mocná přímluva by se neminula příznivých výsledků. Za tuto pomoc budou neskonalé vděčni.*“¹²⁵ Dále následovalo osm podpisů.

Nelze říci, že by efekt těchto hromadných intervencí a osobních návštěv u vrcholných činitelů byl zcela nulový. Minimálně spolu s individuálními písemnými žádostmi měly zásluhu na tom, že otázka studentů nezapadla, ba naopak byla stále držena v patrnosti, a to především v obdobích, kdy se propouštění studentů zastavilo či se radikálně zhoršily podmínky v koncentračních táborech, v nichž byli čeští studenti internováni. Protektorátní orgány pak na základě jejich tlaku zesílily frekvenci svých intervencí u odpovědných německých úřadů a činitelů, což v konečném důsledku mohlo přispět k tomu, že

¹²² Matky studentů ve společné žádosti o audienci uváděly, že jejich synové byli teprve v prvním ročníku, vesměs kolem 19 let věku a demonstrací se nezúčastnili, pouze si šli v daný den pro podpis indexu na rektorát, který tehdy sídlil v budově právnické fakulty, kde byli při přihlížení demonstracím zatčeni německou policií. Nejprve byli vězněni na Pankráci a později převezeni do věznice na Karlově náměstí. Nakonec skončili v Malé pevnosti v Terezíně, odkud byli také postupně propouštěni. AKPR, f. Perzekuce obyvatelstva Protektorátu Čechy a Morava, B) Studenti, sign. 4615, pods. sign. D2792/40.

¹²³ Vít MACHÁLEK, *Prezident v zajetí. Život, činy a kříž Emila Háchy*, Praha 1998, s. 187.

¹²⁴ První deputace otců navštívila PMR již 23. listopadu 1939. NA, f. PMR, k. 3767, složka PMR 1940, sign. 5210/39.

¹²⁵ NA, f. PMR, k. 3766, podání do KSP č. D3136/40.

v postupném propouštění studentů se opět pokračovalo či že došlo alespoň k mírnému zlepšení těžkých životních podmínek vězňených.

IV. Intervenční působení protektorátní reprezentace ve prospěch internovaných studentů a postoj německé protistrany

Protektorátní vláda i státní prezident Hácha byli hromadným zatýkáním studentů šokováni. Informace podané jim vyslancem Chvalkovským, který se narychlo vrátil do Prahy přímo z jednání v budově říšského kancléřství, hovořily toliko o Hitlerově záměru uzavřít české vysoké školy na tři roky a potrestat strůjce demonstrací v den Opletalova pohřbu, respektive o jeho výhrůžkách utopit jakékoli další náznaky nepokojů bez milosti v krvi; nijak však nenaznačovaly, že by se studenti měli stát oběťmi takto široce pojaté německé odvety založené na principu kolektivní viny.

V reakci na první zprávy o zatýkání studentů a obsazování budov vysokých škol a kolejí zasedala protektorátní vláda 17. listopadu od dopoledních hodin.¹²⁶ Byla zvažována protestní demise celého kabinetu i státního prezidenta, od té však bylo po audiencích ministerského předsedy generála Eliáše a prezidenta Háchy u říšského protektora upuštěno, ježto Neurath Háchu přesvědčil, že takovýto krok by celou situaci českého národa jenom zhoršil.¹²⁷ Nakonec však říšský protektor alespoň svolil k vyhlášení stanného práva, jímž protektorátní vláda chtěla sama odradit české obyvatelstvo od neuvážených kroků, které by jinak Němci potrestali s nejděšší brutalitou.¹²⁸ Výjimečný stav, nevztahující se na německé státní příslušníky, byl v Praze a několika okolních politických okresech vyhlášen 18. listopadu 1939 večer a trval jen do 20. listopadu, kdy bylo toto opatření z Neurathovy iniciativy zrušeno.¹²⁹

IV.1 První kroky

Česká strana se snažila k problému internovaných českých studentů přistupovat již od počátku koncepčně. Dne 22. listopadu 1939 se o deváté hodině konala na předsednictvu ministerské rady porada, jíž se účastnil též zástupce kanceláře státního prezidenta sekční šéf Dr. Říha a pověřeni úředníci z ministerstva školství a národní osvěty.¹³⁰ Kromě otázek spojených s uzavřením českých vysokých škol a dalšího osudu vysokoškolských kolejí, kolejních správ a studentských spolků se řešil také způsob intervencí za zatčené studenty. Po sdělení sekčního šéfa Říhy, že kancelář státního prezidenta začala po dohodě s přednostou

¹²⁶ T. PASÁK, *17. listopad 1939 a Univerzita Karlova*, s. 117.

¹²⁷ D. BRANDES, *Češi pod německým protektorátem. Okupační politika, kolaborace a odboj 1939–1945*, Praha 1999, s. 112.

¹²⁸ Předesílala to nejen německá odpověď na tzv. zdický incident, ale také zastřelení tří Čechů, dvou policistů a jednoho hudebníka, za „napadení“ pracovníka úřadu říšského protektora Rudolfa Železného ve voze pražských elektrických drah. K oběma incidentům došlo 17. listopadu 1939 a okupační moc jimi chtěla ještě vystupňovat paniku a strach, které v české veřejnosti mělo zatýkání studentů vyvolat. T. PASÁK, *17. listopad 1939 a Univerzita Karlova*, s. 119; AKPR, f. Zastřelení tří osob podle stanného práva 17. 11. 1939 (Löbner, Nachtman, Valenta), sign. T421/39.

¹²⁹ Václav BABIČKA – Věra HELEŠICOVÁ (edd.), *Faksimilia 17. listopad 1939*, Praha 1979, s. 170.

¹³⁰ Byli to vrchní odborový rada Dr. Kobosil a odborový rada Dr. Hejman. NA, f. PMR, Zajištění a zabavení vysokoškolských kolejí v Praze a Brně 1939–1941, k. 3776, záznam o poradě zástupců prezidia ministerské rady, kanceláře státního prezidenta a ministerstva školství a národní osvěty z 22. listopadu 1939.

KSP J. Havelkou připravovat dopis pro říšského protektora ve věci devíti zastřelených, bylo dohodnuto:

„a) že veškeré další zákroky se budou dít po dohodě mezi kanceláří prezidenta a předsednictvem ministerské rady. Vyslanec Dr. Masařík přednese věc panu ministerskému předsedovi, který rozhodne o dalším postupu;

b) koordinací oddělení předsednictva ministerské rady, ministerstvo školství a národní osvěty a kancelář státního prezidenta budou ve stálém styku a podávají si stále informace hlavně za tím účelem, aby se agenda zbytečně netříštila a nebylo popřípadě v jedné věci intervenováno z různých míst. V témže smyslu byl upozorněn gen. tajemník Národního souručenství Dr. Mrazík.¹³¹ Už od začátku tedy mělo jít o navzájem synchronizovanou a koordinovanou akci všech zainteresovaných složek protektorátní administrativy.

Tři dny po této poradě, 25. listopadu 1939, se Hubert Masařík obrátil z příkazu předsedy vlády Aloise Eliáše na protektorátního vyslance v Berlíně Františka Chvalkovského a informoval jej o převezení zatčených studentů do koncentračního tábora Sachsenhausen-Oranienburg. Dále v dopise pokračoval: „Počet jich kolísá mezi 1200 udanými v úřední zprávě a 1800 dle jiných pramenů. Vláda žádá teď o vydání jejich seznamu a informuje se o tom, co dále je s nimi zamýšleno. Pan předseda prosí Tebe, abys také ze své strany se informoval u příslušných říšských činitelů ve stejném směru, abys uplatnil dle možnosti důvody pro zmírněný postup vůči nim, pro propuštění nevinných a abys také měl možnost být informován o jejich ubytování, stravě, zaměstnání atd. Včera jsem jednal s p. vyslancem Völckersem, jenž žádal, abych Ti vyřídil jeho pozdravy. Doufám, že budeš moci brzy mi něco sdělit.“¹³² Chvalkovský následně 11. prosince z Berlína telefonicky sdělil, že intervenoval všude, kde jen to bylo možné, a žádal Prahu o zaslání seznamu lidí, na jejichž propuštění obzvláště záleželo, neboť byl toho mínění, že věc bude možno řešit jen ve výjimečných případech, nikoli hromadně.¹³³ Obširněji se pak k této věci ještě vrátil v dopise z 16. prosince 1939, adresovaném ministru Havelkovi: „Slovutný pane ministře, ve věci internovaných dostalo se mi po řadě intervencí tohoto konečného sdělení: ‚Propuštění internovaných en bloc nebo ve větší míře, ať už jde o internované před 28. říjnem t. r. nebo později, nelze kompetentním místům vůbec vzít v úvahu. Na Vánoce budou pravděpodobně propuštěni nemocní a slabí. Není ani vyloučeno, že budou propuštěni také někteří z těch, u nichž pro další internaci není již zvláštních důvodů. Počet a jména nebyla dosud ani přibližně stanovena a nebudou nám předem oznámena.‘ Rač přijmout, slovutný pane ministře, ujištění mojí nehlubší úctou a oddaností. Tvůj Chvalkovský.“¹³⁴

Protektorátní vyslanectví v Berlíně postupem času začalo fungovat jako prostředník nejen žádostí od prezidenta a koordináčního oddělení v tomto směru vznesených, ale i žádostí od jednotlivých rodičů. Z podnětu těchto žádostí pak bylo intervenováno jednotlivě i hromadně se střídavými úspěchy.¹³⁵ Nejednalo se zdaleka pouze o studenty. Při rostoucím počtu zatčených v Protektorátu, kteří byli později souzeni v Německu, se z „kuriózního

¹³¹ Tamtéž.

¹³² NA, f. PMR, k. 3767, 1939, složka Dopis dru Chvalkovskému ve věci zatčených českých studentů, sign. 5166/1939. Předchozího dne jednal Masařík ještě s Völckersem.

¹³³ Tamtéž, sign. 5549/1939. V koordináčním oddělení byl v zápětí vydán pokyn k sestavení seznamu studentů nemocných, pod dvacet let a těžších sociálních případů.

¹³⁴ AKPR, f. Studentská demonstrace 15. 11. 1939 (zatýkáni), sign. T422/39, podsign. T478/39.

¹³⁵ E. MARŠOUN, *Diplomat a politik František Chvalkovský*, s. 135.

zastoupení protektorátní vlády“ stala základna rodinných příslušníků zatčených a souzených. Z počátku se hlásily hlavně rodiny prominentů, později se však agenda rozšiřovala i o žadatele z nižších vrstev. Vyslanectví se snažilo opatřit informace, kde jsou věznění a internovaní umístění a jaký je jejich zdravotní stav.¹³⁶

Ani prezidentská kancelář dlouho neotálela. Ve dvou dopisech, jež říšskému protektorovi odeslala 24. listopadu, žádal prezident Hácha říšského protektora jednak o znovuotevření alespoň těch vysokoškolských institutů, jejichž činnost nesouvisela přímo s výukou a jejichž výzkumná činnost byla nezbytná pro nerušený hospodářský život Protektorátu a zdraví jeho obyvatel, jednak o brzké propuštění těch zatčených studentů, vůči nimž nebyla vznesena žádná konkrétní obvinění. Pro ostatní žádal alespoň to, aby jim bylo umožněno informovat rodiče o svém zdravotním stavu a místě věznění, neboť mnozí z rodičů stále netušili, kam byli jejich synové odvezeni a zda jsou naživu. Jejich žalem prodchnuté dopisy začaly záhy po 17. listopadu zaplavovat prezidentskou kancelář. Dne 5. prosince došla z Černínského paláce odpověď, v níž Neurath státního prezidenta informoval, že z německých kruhů byl mezitím vydán pokyn, aby všichni studenti napsali domů, čímž se mnoha rodinám dostalo alespoň částečného uklidnění.¹³⁷

IV.2 Intervence u německých představitelů a pravidelná jednání státního prezidenta s říšským protektorem

Záhy po odeslání výše zmíněných dopisů zahrnul prezident Hácha otázku internovaných studentů také trvale mezi body, které s říšským protektorem při svých návštěvách v Černínském paláci prodiskutoval osobně. Ačkoli k těmto setkáním docházelo už před listopadem, po nacistickém zákroku vůči českému vysokému školství nabraly tyto schůzky na intenzitě i četnosti. Poprvé se takto sešli již 25. listopadu, při své další audienci v Černínském paláci 13. prosince pak Hácha neopomněl konfrontovat říšského protektora s informacemi o mezitím proběhnuvším dodatečném zatýkání studentů v Brně.¹³⁸

Na setkání s říšským protektorem se prezident Hácha po informační stránce vždy pečlivě připravoval. Kvůli své neustále se zhoršující paměti, což bylo dáno věkem a postupující arteriosklerózou, si obvykle od pracovníků své kanceláře, a to nejčastěji od samotného přednosta J. Havelky, nechával sestavit pro memoria písemný seznam bodů, jež bylo třeba při plánované schůzce s Neurathem projednat. Okruh předkládaných otázek byl sice široký, přesto se však dá koncentrovat do několika stěžejních bodů:

- a) prosba o propuštění internovaných vysokoškoláků či alespoň zmírnění jejich utrpení možností pravidelného zasilání balíčků s potravinami a šatstvem, případně jejich umístěním v jediném táboře pod jednotnou správou;
- b) intervence ve prospěch zatčených protektorátních občanů (propuštění, možnost zasilání balíčků, převedení jejich internace na české území);

¹³⁶ Tamtéž.

¹³⁷ AKPR, f. Perzekuce obyvatelstva Protektorátu Čechy a Morava, B) Studenti, sign. 4615, složka Zatčení studentů vysokých škol, dopis státního prezidenta říšskému protektorovi, podsign. D7244/39. Jak již bylo zmíněno, oficiálně první psaní, jehož podoba byla německými orgány striktně nadiktována, směli studenti zaslat domů dne 20. listopadu 1939.

¹³⁸ AKPR, f. Návštěvy státního prezidenta Dr. Háchy u protektora Neuratha, sign. T247/39, podsign. T479/39.

- c) protesty proti germanizačním opatřením německé správy (starostové obcí, vysídlení obyvatelstva, jazyková nařízení, působení oberlandrátů aj.);
- d) protesty proti zasahování německé okupační správy do činnosti správy protektorátní;
- e) protesty proti hospodářské perzekuci českých podniků ze strany německé okupační správy;
- f) protesty proti podporování složek českého fašismu ze strany německé okupační správy;
- g) jiné.¹³⁹

Velký důraz při těchto audiencích kladl státní prezident zvláště na své přímlyvy za zatčené české občany, přičemž specifickou úlohu zaujímaly právě intervence ve prospěch internovaných českých vysokoškoláků. O tom, jak moc Háchu tížila otázka osudu těchto mladých hochů, která se jej dotýkala osobně i z hlediska profesního, neboť německou akcí vůči českým vysokým školám byl jakožto soukromý docent Karlovy univerzity postížen také on sám,¹⁴⁰ si lze udělat představu z následujících čísel. Z třiatváceti zaznamenaných návštěv, které po 17. listopadu 1939 hlava tzv. autonomní správy u protektora Neuratha do jeho odvolání koncem září 1941 vykonala, se internovaných studentů minimálně v jednom z diskutovaných bodů týkalo plných čtrnáct, přičemž další dvě se alespoň vztahovaly k problémům souvisejícím s uzavřením českých vysokých škol.¹⁴¹ Audience u říšského protektora pak ještě tu a tam doplňovaly dopisy či memoranda, jimiž se státní prezident snažil své úsilí o záchranu studentských rukojmí umocnit. Svým obsahem informačně rozváděly a argumentačně podpiraly Háchovy ústní prosby. Státní prezident je buď předkládal říšskému protektorovi při setkáních přímo, nebo je do Černínského paláce dodatečně zaslala prezidentská kancelář.

Příležitost k intervencím využíval státní prezident též během schůzek s dalšími představiteli okupační správy, s nimiž vedle toho udržoval také styk písemný, třebaže například setkání s K. H. Frankem nikdy nenabyla takové četnosti jako v případě říšského protektora. Emil Hácha státního sekretáře pro jeho povýšenost a arogantní chování bytostně nesnášel a nutná setkání s jeho osobou přirovnával k polykání ropuch. Oproti němu představoval pruský aristokrat baron von Neurath, jenž nikdy nebyl zcela zapáleným nacistou,¹⁴² svým uhlazeným a diplomatickým přístupem vhodnější alternativu pro konstruktivní jednání o vnitřních otázkách Protektorátu. Kromě toho spojovala Háchu s říšským protektorem také společná slabost pro dobrou kávu a doutníky. Všechny tyto faktory proto hrály roli v tom, proč veškeré důležité záležitosti týkající se Protektorátu prezident raději přednostně projednával s Neurathem a na Franka se osobně obracel jen v případech, kdy to bylo opravdu nezbytně nutné. V ostatních, méně závažných případech pak Hácha posílal k státnímu sekretáři přece jen poněkud mladšího a energičtějšího předsedu vlády Eliáše, případně svého důvěrníka a šéfa prezidentské kanceláře, respektive ministra dopravy Havelku; stykem s říšským vyslancem a šéfem Neurathova kabinetu Hansem Völckersem potom pověřil pracovníka prezidentské kanceláře Augustina Popelku a přímo v Berlíně využíval při svém

¹³⁹ AKPR, f. Návštěvy státního prezidenta Dr. Háchy u protektora Neuratha, sign. T247/39; Tomáš PASÁK, *Emil Hácha (1938–1945)*, Praha 2007, s. 169.

¹⁴⁰ Ještě v září 1939 byl opětovně jmenován členem zkušební komise Univerzity Karlovy pro státní zkoušky státovědné a zkušebním komisařem pro obor správní nauky a správního práva na funkční období 1939/1940–1944/1945. V. MACHÁLEK, *Prezident v zajetí*, s. 160.

¹⁴¹ AKPR, f. Návštěvy státního prezidenta Dr. Háchy u protektora Neuratha, sign. T247/39.

¹⁴² Podle současné historiografie jej lze hodnotit spíše jako konzervativce staré německé školy, který však ve svých funkcích věrně sloužil politice nacistického režimu.

intervenčním úsilí také služeb protektorátního vyslance Františka Chvalkovského, jenž udržoval kontakt s říšským ministrem a šéfem říšské kanceláře Hansem Lammersem.¹⁴³ Krom toho nevynechával prezident možnost ke svým intervencím ani při namátkových příležitostech. Když kupříkladu počátkem listopadu 1940 do Prahy zavítal říšský ministr propagandy Joseph Goebbels, jenž na rozdíl od jiných nacistických prominentů navštívil též Pražský hrad, přednesl mu Hácha v rozhovoru mezi čtyřma očima z paměti seznam všech českých stížností a přání, jež si předtím za pomoci předsedy vlády a přednosty KSP pečlivě připravil, čímž chtěl u Goebbelse vyvolat dojem, že se jedná o záležitosti, které mu leží na srdci natolik, že je přednáší i při ryze společenské návštěvě. Mimo jiné na tomto seznamu figurovalo také propuštění všech zbývajících internovaných studentů a alespoň částečné znovuotevření českých vysokých škol. Podle paměti šéfa KSP a ministra dopravy J. Havelky, jemuž Hácha průběh návštěvy zpětně vylíčil, „*byl prý Goebbels velmi překvapen, několikrát řekl, že o těchto věcech nevěděl, a slíbil spontánně, že se postará o nápravu sám [...]. O nějakém výsledku jsme arci nikdy nic neslyšeli*“.¹⁴⁴ S výjimkou Goebbelse jiní němečtí vrcholní představitelé při svých návštěvách Prahy státního prezidenta zpravidla ignorovali, i přesto však Hácha neváhal vyslat za Hansem Lammersem či Martinem Bormanem do hotelu svou pravou ruku ministra Havelku, aby prezidentovým jménem znovu protestoval proti perzekuci, germanizaci a zásahům do české autonomie a požadoval propuštění vězňů a otevření univerzit. Oba nacističtí pohlaváři slíbili tlumočit Háchovy stížnosti Hitlerovi v Berlíně, výsledek byl ovšem podobný jako v případě J. Goebbelse.¹⁴⁵

Prezident Hácha a jeho spolupracovníci z okruhu prezidentské kanceláře a vlády brzy pochopili, jakou cenu internování vysokoškoláci v pozici rukojmích pro německou stranu představovali, a tudíž si i uvědomovali, že jejich hromadné propuštění v krátké době není reálné. Mělo jít o pomalý a hlavně tvrdý politický handl, ve kterém česká protektorátní reprezentace v pozici vydíraného musela vždy nutně tahat za kratší konec provazu. Proto se čeští představitelé po rozumném uvážení snažili vyjednat přednostní propuštění z koncentračního tábora těch skupin českých vysokoškoláků, které internace nejvíce ohrožovala a postihovala – ať už je osobně, či jejich rodiny. Za tímto účelem byly proto od konce roku 1939 sestavovány již zmíněné seznamy studentů nemocných, sociálně slabých a mladistvých, tj. těch, kteří ještě nedosáhli dvaceti let věku. Tyto neustále aktualizované a z docházejících zpráv od rodičů doplňované seznamy pak státní prezident přikládal k memorandům, která odevzdával při svých návštěvách v Černínském paláci.¹⁴⁶ Obdobně postupoval taktéž šéf koordinačního oddělení Hubert Masařík při svých setkáních a úředním korespondování s vyslancem Hansem Völckersem, vedoucím kabinetu říšského protektora.¹⁴⁷

Na otázku, nakolik německá strana ke zmíněným seznamům při propouštění jednotlivých skupin studentů přihlížela, nelze však s určitostí odpovědět, neboť se tyto seznamy, stejně jako soupisy konkrétních jmen propuštěných dochovaly pouze sporadicky. V praxi zřejmě Němci posuzovali případ od případu, některé z navrhovaných v zápětí propustili, jiní i přes přímluvy pobýli v internaci déle. Lze to vyčíst také z dochovaných zpráv od rodičů. Na příkladu studentů zadržovaných německou policií během incidentu před právníckou fakultou

¹⁴³ V. MACHÁLEK, *Prezident v zajetí*, s. 160.

¹⁴⁴ Jiří HAVELKA, *Dvojitý život. Vzpomínky protektorátního ministra*, Praha 2015, s. 51.

¹⁴⁵ V. MACHÁLEK, *Prezident v zajetí*, s. 180.

¹⁴⁶ Někdy si je úřad říšského protektora přímo sám vyžádal. NA, f. PMR, k. 3767, složka Šmejkal Oto.

¹⁴⁷ AKPR, f. Návštěvy státního prezidenta Dr. Háchy u protektora Neuratha, sign. T247/39, podsign. T173/40.

při demonstracích 15. listopadu 1939 lze ilustrovat skutečnost, že ani explicitní intervence za určitou skupinu nemusela vždy přinést kýžené ovoce.¹⁴⁸ Předsednictvo ministerské rady na jejich situaci poprvé výslovně upozornilo v dopise adresovaném říšskému protektorovi 9. května 1940, v němž zdůraznilo, že tito studenti nebyli dosud vyslýcháni, natož z něčeho konkrétního obvinění. Na předsednictvo ministerské rady pak navázal také státní prezident Hácha s vyslancem Masaříkem, když ve prospěch této skupiny vězněných vysokoškoláků intervenovali několikrát během července, srpna a listopadu téhož roku.¹⁴⁹ Nepochybně je k tomu podnítila silící frekvence žádostí od rodičů těchto nešťastných hochů, vrcholící audiencí dvou zástupkyň takto postižených matek, které prezident přijal na Pražském hrade dne 15. června 1940.¹⁵⁰ Jelikož se během audience u říšského protektora dne 5. července státní prezident zmínil pouze o sedmi studentech držených ve věznici na Karlově náměstí,¹⁵¹ lze usuzovat, že během prvního půlroku byla již více jak polovina z této skupiny nešťastníků propuštěna. Ačkoli posledním v pramenech podchyceným zákrokem ve prospěch zbývajících jednotlivců z této skupiny je ten, který u šéfa Neurathova kabinetu H. Völckerse podnikl počátkem listopadu 1940 Hubert Masařík, k propuštění posledních dvou studentů došlo až o Vánocích roku 1942,¹⁵² tj. zhruba tři měsíce před propuštěním vůbec posledního internovaného studenta z akce 17. listopad na začátku března 1943. Bude-li tedy věřit počtu sedm, který Hácha udával při svém setkání s Neurathem 5. července 1940,¹⁵³ bylo výsledkem série intervencí ve prospěch této specifické skupiny internovaných studentů pouze propuštění studenta práv Otakara Roubala, jenž opustil brány Terezína 25. ledna 1941.¹⁵⁴ Další čtyři studenti pak byli osvobozeni až po více jak roce koncem dubna 1942 jako gesto dobré vůle u příležitosti Hitlerových narozenin a poslední dva, jak již bylo řečeno, prošli branou terezínské pevnosti o Vánocích téhož roku.¹⁵⁵ Zvláštní důraz, který na jejich propuštění česká strana při svých intervencích v létě a na podzim 1940 kladla, tudíž zbylým členům této skupiny vězněných studentů k rychléjšímu návratu domů nijak zvlášť nepomohl.

Také u intervencí ve prospěch konkrétních jednotlivců, které však byly spíše výjimkou, byly reakce německé strany různé. V červnu 1940 například Hácha ve svém dopise říšskému protektorovi děkoval za osvobození Stanislava Ehliche, syna předsedy senátu nejvyššího správního soudu Josefa Ehliche,¹⁵⁶ s nímž se jakožto bývalý prezident tohoto

¹⁴⁸ Jednalo se asi o dvacet studentů. T. PASÁK, *17. listopad 1939 a Univerzita Karlova*, s. 73. Srov. K. KRÁTKÝ, *Studenti zatčení dne 15. listopadu 1939*, in: J. Vrátníčková (ed.), *17. listopad 1939 po 55 letech*, s. 39, kde se uvádí 15 zatčených studentů; 15 zatčených osob uvádí i J. HAVRÁNEK, *Univerzita Karlova v letech 1939–1945*, in: A. Kostlán (ed.), *Věda v českých zemích za druhé světové války – sborník z konference*, s. 34.

¹⁴⁹ NA, f. PMR, k. 3767, PMR 1940, složka Internovaní studenti v Terezíně, sign. 41442/9125/1940.

¹⁵⁰ AKPR, f. Perzekuce obyvatelstva Protektorátu Čechy a Morava, B) Studenti – zatýkáni, sign. 4615, podsign. D2833/40.

¹⁵¹ AKPR, f. Návštěvy státního prezidenta Dr. Háchy u protektora Neuratha, sign. T247/39, podsign. T239/40.

¹⁵² K. KRÁTKÝ, *Studenti zatčení dne 15. listopadu 1939*, in: J. Vrátníčková (ed.), *17. listopad 1939 po 55 letech*, s. 41.

¹⁵³ AKPR, f. Návštěvy státního prezidenta Dr. Háchy u protektora Neuratha, sign. T247/39, podsign. T239/40. Při jednom z následujících setkání 2. srpna 1940 však Hácha udával počet osmi vysokoškoláků držených ve věznici na Karlově náměstí. Tamtéž, sign. T247/39, podsign. T276/40.

¹⁵⁴ K. KRÁTKÝ, *Studenti zatčení dne 15. listopadu 1939*, in: J. Vrátníčková (ed.), *17. listopad 1939 po 55 letech*, s. 40.

¹⁵⁵ Tamtéž, s. 41.

¹⁵⁶ Stanislav Ehlich byl propuštěn ze Sachsenhausenu 5. června 1940 spolu s dalšími sedmi studenty. NA, f. PMR, k. 3767, PMR 1940, sign. 22984/5433, 1940.

soudu osobně znal. Naproti tomu brzké propuštění studenta medicíny Jiřího Diviše z koncentračního tábora v Oranienburgu,¹⁵⁷ syna známého chirurga a profesora české univerzity MUDr. J. Diviše, za nějž se Hácha ve stejném dopise také přimlouval, není v pramenech z nejbližší doby nikde zmíněno.

Česká strana si tedy záhy uvědomila, že osvobození a návrat všech internovaných studentů domů bude dlouhodobějším procesem. Rozhodla se proto zároveň bojovat i o to, aby těžké životní podmínky, jež museli čeští vysokoškoláci při svém věznění v koncentračních táborech snášet, byly alespoň trochu zmírněny, ať už možností pravidelného příjmu zásilek z domova či shromážděním všech internovaných studentů do jediného tábora pod jednotnou správou, neboť podmínky v táborech mimo Sachsenhausen, kam byli někteří studenti dodatečně převezeni, byly odlišné a často horší. „*Obzvlášť zmiňuji Flossenbürg, Mauthausen a Dachau, kde zásilky potravin nebyly vůbec přijaty,*“¹⁵⁸ stojí kupříkladu v listě pro memoria, který si státní prezident s sebou přinesl do Černínského paláce dne 5. července 1940. Jak již však bylo uvedeno, nebyla tato snaha nakonec korunována úspěchem a studenti zůstali i nadále rozseti, přestože drtivá většina z nich byla držena v táboře Sachsenhausen-Oranienburg.

Hácha se proto při svých setkáních s Neurathem alespoň několikrát snažil upozornit na zprávy o zhoršení stravy v táborech, jež se k němu neoficiálními cestami donesly, a žádal říšského protektora o nápravu. Na jednom z takových setkání dne 10. února 1940 Neurath souhlasil, aby o stavu českých vězňů v koncentračních táborech bylo vypracováno memorandum. To následně státní prezident v Černínském paláci předložil při další audienci, konané 20. března.¹⁵⁹ Říšský protektor souhlasil, aby memorandum bylo postoupeno k vyjádření také šéfovi bezpečnostní policie Walteru Stahleckerovi. Ten však ve své zprávě pro říšského protektora jakékoli záměrné zostření životních podmínek v koncentračních táborech, v nichž byli čeští vězni včetně studentů drženi, popřel. Jako důvod pozastavení příjmu poštovních zásilek, na něž memorandum upozorňovalo, Stahlecker udával karanténu a zhoršení stravy bylo podle něj zaviněno problémy v zásobování v důsledku tuhé zimy, avšak nepřipustil jakoukoli souvislost s několika případy úmrtí v memorandu zmíněnými. Závěry Stahleckerovy zprávy pak říšský protektor obratem tlumočil prezidentské kanceláři v dopise z 12. dubna 1940.¹⁶⁰

¹⁵⁷ Za nemocné studenty Jiřího Diviše a Vratislava Stacha, vězněné v Sachsenhausenu, pak ještě 2. září 1940 znovu jmenovitě intervenoval Hubert Masařík u legačního sekretáře v ÚŘP Richarda Thilenia (KSP dodala podrobnější informace o Jiřím Divišovi legačnímu radovi Werneru von Holleben 2. srpna 1940). NA, f. PMR, k. 3767, PMR 1940, složka MUC Jiří Diviš a Vratislav Stach, přimluva za propuštění z konc. tábora, sign. 33156/7320/1940. Za Diviše pak ještě znovu intervenoval 2. února 1941 u vyslance a šéfa kabinetu ÚŘP H. Völckerse sekční šéf KSP A. Popelka. V Berlíně se za brzké propuštění obou studentů přimlouval rovněž vyslanec F. Chvalkovský. Student Vratislav Stach byl nakonec propuštěn počátkem května 1942. Za jeho propuštění přišel do KSP osobně poděkovat jeho otec, rada Nejvyššího soudu Dr. František Stach 11. května 1942. AKPR, f. Perzekuce obyvatelstva Protektorátu Čechy a Morava, B) Studenti – zatýkáni, sign. 4615, podsign. K502/42.

¹⁵⁸ AKPR, f. Návštěvy státního prezidenta Dr. Háchy u protektora Neuratha, sign. T247/39, podsign. T239/40, překlad autora.

¹⁵⁹ Tamtéž, podsign. T95/40.

¹⁶⁰ Tamtéž, podsign. T130/40.

IV.3 Argumentace užívaná při jednání s německou stranou

Při svých četných intervencích v Černínském paláci za vězněné studenty využíval prezident Hácha poměrně jednoduché argumentace, především se dovolával „zájmů Říše“, na něž se dalo naroubovat ledasco. Osвобоzení studentů, jak prezident před Neurathem často zdůrazňoval, mělo mít nejen uklidňující efekt na veřejnost, ale umožnilo by i jejich uplatnění dle kvalifikace v různých odvětvích nezbytných pro válečnou výrobu, což byla oblast, které okupanti jinak přisuzovali velkou důležitost. Dále často zmiňoval, že informace o poměrech českých vězňů v koncentračních táborech, stejně jako některá neopodstatněná opatření a postupy německých úřadů v Protektorátu, podlamují jeho pozici a autoritu mezi českým obyvatelstvem, a při jedné z návštěv Černínského paláce počátkem února 1940 dokonce pohrozil podáním demise v případě, že by nedošlo k viditelnému zlepšení.¹⁶¹

Porážka Francie v červnu 1940, jež českou společnost zbavila všech vyhlídek na rychlé osvobození ze strany západních spojenců, vedla ke zvýšenému aktivismu v politickém životě, což se projevilo také při intervencích v záležitosti internovaných studentů i jiných českých vězňů. Již během setkání státního prezidenta s říšským protektorem 5. června 1940, kdy zprávy o vítězném postupu německých vojsk ve Francii daly tušit, že pád této mocnosti, nesoucí svou předchozí politikou appeasementu také svůj díl odpovědnosti za okleštění a následnou okupaci českých zemí, není daleko, Hácha svou prosbu o propuštění Čechů vězněných v Buchenwaldu a Sachsenhausenu podložil poukazem na „velkorysost“, s níž Adolf Hitler propustil zajaté norské a holandské vojáky: „*Toto jednání jeví se tím velkomyslnějším, že jde o národy, které zvedly proti Říši zbraň, a je s to, aby Říši získalo city obyvatelstva. Postavil jsem se od počátku s českým národem pokojně pod ochranu Říše a smím se jistě dovolati stejné velkomyslnosti, jestliže žádám, aby internovaní Češi, pokud nejsou trestně stíháni, byli propuštěni do svých domovů.*“¹⁶² Dle Háchova názoru měla jejich internace pro Říši význam bezcenných obětí, zatímco v případě propuštění by studenti mohli konat užitečnou práci ve prospěch Říše.

Při jiném setkání s Neurathem koncem října 1940 zase apeloval slovy: „*Měl jsem již několikrát příležitost upozornit na stav mladých studentů, kteří jsou od loňského listopadu drženi v koncentračních táborech, zvláště v Oranienburgu. Přesto, že mně byla dána naděje, že tito mladí lidé, kteří se sami nedopustili žádného Říši nepřátelského jednání, budou vráceni svým rodičům, stalo se tak dosud jen v případech zcela ojedinělých. Nyní se pak s jejich propouštěním úplně přestalo. Jde z velké míry o hochy pocházející ze sociálně nejslabších vrstev a nemohu zamlčeti, že nesetkávají-li se moje snahy o jejich vyproštění s úspěchem, vytváří se tím i v těchto vrstvách atmosféra velmi nežádoucí pro moje úsilí o šíření říšského uvědomění v českém lidu.*“¹⁶³ V listopadu téhož roku pak Hácha dle dochovaného pro memoria Neurathovi v otázce studentů sdělil, že jejich „*konečné propuštění by bylo uznáním věcné a čestné spolupráce Čechů s Říší*“.¹⁶⁴

Podobně laděných frází, vyjadřujících navenek loajální vztah české reprezentace k Říši, bychom v záznamech z návštěv státního prezidenta u říšského protektora našli více. Ačkoli mohou na první pohled budít zdání, že se Hácha již v tomto období německým okupantům

¹⁶¹ Tamtéž, podsign. T43/40.

¹⁶² Tamtéž, podsign. T205/40.

¹⁶³ Tamtéž, podsign. T404/40.

¹⁶⁴ Tamtéž, podsign. T433/40, překlad autora.

zcela poddal, fakticky šlo z jeho strany spíše o taktické manévrování v době, kdy německé jednotky postupovaly vítězně na všech frontách a porážka nacistické mocnosti se zdála být v nedohlednu. Prázdná slova nic nestála, zato mohla zachránit životy. Státní prezident si byl dobře vědom, že bruslí po tenkém ledě a že podobná vyjádření mohla vzbuzovat u veřejnosti doma i v zahraničí značné rozčarování, ne-li přímo znechucení. Byl však ochoten obětovat své dobré jméno i pověst, ba dokonce snad i svůj život, jen aby zachránil co nejvíce lidí před smrtí v koncentračních táborech.¹⁶⁵ Srovnáme-li Háchovy aktivistické výroky z této doby např. s některými oficiálními projevy či intervenčními žádostmi předsedy vlády Eliáše,¹⁶⁶ o jehož charakteru a roli v protinacistickém odboji dnes nikdo nepochybuje, nenalezneme téměř rozdílu. Oba přitom spolu úzce spolupracovali a udávali směr tzv. retardační politiky, jíž se činnost vrcholných orgánů tzv. autonomní správy ve vztahu k okupačním orgánům vyznačovala až do Heydrichova příchodu. Pro tuto politiku našli dokonce i jistou podporu londýnského exilu, s nímž se za pomoci ilegálního spojení, které zajišťoval zejména Zdeněk hrabě Bořek-Dohalský, snažili své kroky v tomto směru koordinovat.¹⁶⁷

IV.4 Postoj německé strany

Reakce Neurathovy administrativy na intervence české strany byly většinou velice obecné. Jeho obvyklou odpovědí na Háchovy prosby bylo ujištění, že „*stále tuto věc sleduje a za ní jde*“, či že „*věci ustavičně věnuje svou pozornost*“. Zhoršení stravy, špatné doručování poštovních zásilek či zbrzdění slíbeného propouštění pak omlouval s odkazem „*k všeobecným událostem válečným*“. Vzhledem ke svým kompetencím a pravomocem v této věci možná ani více sdělit nemohl. Na německé straně hrál v této záležitosti jednoznačně druhé housle, skutečné rozhodování o dalším osudu studentů měli v rukou představitelé německé bezpečnostní policie, na jejímž vrcholu stál šéf Hlavního říšského bezpečnostního úřadu (RSHA) Reinhard Heydrich.¹⁶⁸ Snad na základě jejich instrukcí, majících záštitu na nejvyšších místech v Berlíně, snad z nedostatku přesných informací, jejichž hlavní tok šel mimo jeho úřad, byly Neurathovy odpovědi spíše obecné a vyhýbavé než přímočaře reagující na konkrétní předkládané skutečnosti. Česká politická reprezentace tuto jeho faktickou bezmocnost patrně tušila, přesto se na říšského protektora a jeho úřad jakožto zástupce a prostředníka vlády v Berlíně neúnavně obracela i nadále, neboť neviděla žádnou jinou možnost, jak vymoci a urychlit návrat vězňených studentů domů.

Na druhou stranu je třeba Neurathovi jistou iniciativu skutečně přiznat, ať už motivace k ní byla jakákoli. Kupříkladu 6. listopadu 1940 v listě adresovaném Hansi Lammersovi žádal Neurath šéfa říšské kanceláře o předložení svého návrhu Hitlerovi, totiž aby došlo

¹⁶⁵ Vyplývá to alespoň z jeho zaznamenaných výroků a z obrazu, který o něm podává dosavadní literatura. Viz V. MACHÁLEK, *Prezident v zajetí*; T. PASÁK, *Emil Hácha*, Robert KVAČEK, *Causa Emil Hácha*, Praha 1995.

¹⁶⁶ NA, f. PMR, k. 3767, PMR 1940, složka Internovaní studenti – přímluva p. mp. Ing. Eliáše u p. říšského protektora, sign. 18675/4550/1940.

¹⁶⁷ Sám Edvard Beneš nazýval tuto koordinaci politikou spojených nádob. K větším rozporům mezi oběma stranami došlo až po napadení Sovětského svazu v červnu 1941 a definitivní konec této spolupráce nastal s Heydrichovým příchodem do Prahy a zatčením Eliáše a Dohalského, čímž bylo spojení přerušeno. T. PASÁK, *Emil Hácha*, s. 211.

¹⁶⁸ Kupříkladu 27. června 1941 psal K. H. Frank ministerskému předsedovi Eliášovi, že „kvůli mimořádné aktivitě českého odbojového hnutí v Protektorátu v posledních měsících [...] platí až na další všeobecný zákaz propouštění internovaných“. René KÜPPER, *K. H. Frank. (1898–1946), politická biografie sudetoněmeckého nacionálního socialisty*, Praha 2012, s. 306.

k postupnému propouštění vězňených studentů, dále rukojmí z 1. září 1939 a zatčených z tzv. domažlického případu. Svůj návrh argumentoval zprávou o poklidném průběhu 28. října 1940, stejně jako očekáváním, že i nadcházející 15. a 17. listopad jistě proběhnou bez jakýchkoli rušivých vlivů. V otázce studentů poukazoval na skutečnost, že ve vazbě jsou drženi už téměř rok, což se negativně podepisuje na náladách ve společnosti, především chudších kruhů, z nichž studenti bydlící na koleji většinou pocházeli. V dopise též sdělil své přesvědčení, že internace je samotná i celou českou veřejnost jistě dostatečně poučila o tom, jak se mají chovat, a že by jejich propuštění z politického hlediska bylo žádoucí. Jak dodal, bylo již v průběhu roku postupně propuštěno na 300 z nich a státní prezident Hácha se na jeho osobu neustále obrací s dalšími intervencemi.¹⁶⁹ Při setkání s Háchou 19. listopadu téhož roku pak Neurath potvrdil, „*že když dva kritické dny (28. říjen a 15. listopad) klidně proběhly [...] udělal sám návrh Vůdci a říšs. kancléři na propuštění internovaných studentů*“.¹⁷⁰

Neurath tedy jistou snahu vyjít českým žádostem vstříc vykazoval, na druhou stranu postoj státního tajemníka K. H. Franka byl zcela determinován jeho chladnou vypočítavou povahou a nenávisť k Čechům; rychlé propuštění navíc příliš nekonvenovalo ani předstávám šéfa RSHA Heydricha. V dopise z 15. dubna 1940 Heydrich Franka informoval o tom, že se Hitler rozhodl u příležitosti výročního dne ustavení Protektorátu propustit asi 100 až 200 vězňených Čechů. S ohledem na toto Hitlerovo rozhodnutí, jak Heydrich sděloval, pak byly úřadovny německé státní policie v Praze a Brně požádány, aby za účelem propuštění navrhly jména 150, respektive 50 českých studentů zatčených v souvislosti s listopadovými studentskými demonstracemi, a to podle následujících kritérií:

- 1) studenti, kterým ještě nebylo 20 let;
- 2) studenti prokazatelně trpící onemocněním;
- 3) studenti ze sociálně slabých vrstev obyvatelstva;
- 4) studenti, jejichž rodinní příslušníci přicházejí do styku s Němci a na kteréž by skrze toto propuštění jejich internovaného příbuzného bylo ostatními Čechy pohlíženo jako na zrádce české věci; např. studenti z rodin příslušníků českého četnictva, české policie a podobně.¹⁷¹

„*Nařídil jsem,*“ napsal Heydrich Frankovi, „*podle přání pana říšského protektora výnosem z dnešního dne propuštění studentů navržených správami státní policie v Praze a Brně. Propouštění bude prováděno od 18. 4. 1940 po skupinách a dokončeno 23. 4. 1940.*“ Poté doplnil, že protektorátní vyslanec u říšské vlády František Chvalkovský byl z Hitlerova rozkazu informován říšským ministrem a šéfem říšské kanceláře Dr. Lammersem v tom smyslu, že propuštění v jednotlivých případech se budou dít pouze při předložení zvláštních důvodů, jež budou důkladně prošetřeny. Na závěr ještě šéf RSHA připsal k strojopisnému dopisu rukou špatně čitelný dodatek, v němž vyjádřil své přesvědčení, že Češi si tato propuštění nezaslouží a že by se snad dalo jednaním s říšským protektorem a ministrem

¹⁶⁹ NA, f. Státní tajemník u říšského protektora v Čechách a na Moravě, k. 89, sign. 109-4/1430, podsign. 1703/40.

¹⁷⁰ AKPR, f. Návštěvy státního prezidenta Dr. Háchy u protektora Neuratha, sign. T247/39, podsign. T433/40, překlad autora.

¹⁷¹ Propuštění tedy nemělo být pouze projevem „dobré vůle“, nýbrž také snahou kompromitovat určité skupiny českého obyvatelstva před jejich sousedy. NA, f. Státní tajemník u říšského protektora v Čechách a na Moravě, k. 62, sign. 109-4/1116, dopis R. Heydricha z 15. 4. 1940.

Lammersem dosáhnout jejich odložení do doby, než Češi budou prokazovat více loajality k říšské myšlence.¹⁷²

Na tento dopis se Heydrich dočkal odpovědi až o měsíc později, kdy mu státní tajemník v listě z 18. května 1940 sdělil: „*Jsem téhož mínění jako Vy, že propouštěcí akce byla předčasná. Bohužel se říšský protektor nechal příliš ovlivnit opakovanými líčenými protektorátní vlády a zejména státního prezidenta Háchy. Nebyl jsem v této záležitosti vůbec tázán, postavili mě víceméně před hotovou věc. Bylo by vhodné, kdyby se propouštění zastavilo. Jak jste správně postřehl, nezaslouží si české obyvatelstvo v žádném případě jakoukoli vstřícnost. Vaše počinání v případě Smudek¹⁷³ jen ospravedlňuje tento názor.*“¹⁷⁴

Jak tedy z výše uvedeného plyne, probíhalo rozhodování o propouštění studentů fakticky po linii jednotlivých instancí německé bezpečnostní policie, místními úřadovnými gestapa počínaje a hlavním říšským bezpečnostním úřadem v Berlíně konče. Nad rozhodnutím jeho šéfa R. Heydricha stálo už jen stanovisko H. Himmlera jakožto říšského vůdce SS a šéfa německé policie a mínění vůdce a říšského kancléře A. Hitlera.

IV.5 Heydrichův příchod do Prahy a jeho vliv na záležitost internovaných studentů

Oproti relativně přístupnému Neurathovi byl, jak už bylo výše nastíněno, postoj Franka a Heydricha v této záležitosti značně nekompromisní. Oba si byli dobře vědomi toho, jak české straně na propuštění rukojmích, a to nejen studentů, záleželo, a proto se z tohoto karetního trumfu ve svých rukou snažili vytěžit co nejvíce kapitálu pro německou okupační politiku, tj. ústupků státního prezidenta a protektorátní vlády a jejich spolupráce s okupačním režimem, kteréžto pak mohly být využity k propagandistickým účelům nejen vůči veřejnosti v Protektorátu, ale i v zahraničí. Není proto zřejmě náhoda, že si Hitler posléze jakožto náhradu za z jeho pohledu nepřilíš důrazného barona von Neuratha vybral do funkce zastupujícího říšského protektora právě šéfa RSHA Heydricha. Ten zatčením Eliáše a Havelky¹⁷⁵ a terorem, který rozpoutal po svém příchodu do Prahy koncem září 1941, radikálně podlomil psychický i fyzický stav prezidenta Háchy, který se od této doby začal velmi prudce zhoršovat.¹⁷⁶ To vše zákonitě vedlo k tomu, že akceschopnost českého „vedení“ pro intervence ve prospěch internovaných českých studentů byla značně snížena. Mimo to ani sám Heydrich nebyl nějakým pravidelným schůzkám s prezidentem či protektorátními ministry, během nichž by musel reagovat na různé žádosti a výtky z jejich

¹⁷² Tamtéž. Část dokumentu v českém překladu obsahuje B. FABIANOVÁ – B. FRANĚK (edd.), *17. listopad 1939. Okupace. Archivy mluví*, s. 45. Překlad citací je převzat z této publikace.

¹⁷³ Jan Smudek (1915–1999), gestapem marně usilovně hledaný příslušník domácího nekomunistického odboje v Protektorátu a protagonistista tzv. kladenského případu.

¹⁷⁴ NA, f. Státní tajemník u říšského protektora v Čechách a na Moravě, k. 62, sign. 109-4/1116, dopis K. H. Franka z 18. 5. 1940, přeložil autor.

¹⁷⁵ Jiří Havelka, prezidentova pravá ruka, byl již koncem dubna 1941 z popudu K. H. Franka odvolán ze svých funkcí přednosty kanceláře státního prezidenta a ministra dopravy, což byl první krok k oslabení Háchovy pozice a jeho retardační politiky před pomyslnou nadcházející bouří v podobě Heydrichova jmenování zastupujícím říšským protektorem a vyhlášení výjimečného stavu. Jeho vyřazení ze hry samozřejmě osudu studentů nijak neprospělo. V. MACHÁLEK, *Prezident v zajetí*, s. 185.

¹⁷⁶ Jak už bylo zmíněno, přesídlil státní prezident kvůli chatrnému zdraví již na přelomu května a června 1941 definitivně do zámku v Lánech a do Prahy zajížděl jen jeden den v týdnu, kdy se u něj na obědě střídali ministři. Tamtéž, s. 187.

strany, vůbec nakloněn. To se odrazilo také při jeho reorganizaci protektorátní vlády, při níž zrušil dosavadní schůze ministerské rady a její předsednictvo a postavil vládu přímo pod kontrolu úřadu říšského protektora, respektive jeho jednotlivých odborů. Podle Heydrichova názoru neměla již protektorátní vláda nadále být nejvyšším místem pro stížnosti Čechů u říšského protektora vůči německé politice v Protektorátu, nýbrž se měla konečně stát aktivním nástrojem říšského protektora ve směru úderu proti českému obyvatelstvu.¹⁷⁷ Jednotliví ministři tak měli být pouhými poslušnými převodními pákami pro provádění stále se zostřující německé okupační politiky. Zároveň se zrušením předsednictva ministerské rady zaniklo také koordinační oddělení, jehož agenda přešla pod ministerstvo vnitra. To vše mělo za následek skutečnost, že se propouštění zbývajících studentů, jež bylo při ustavení nové protektorátní vlády 19. ledna 1942 Heydrichem v zásadě slíbeno, naopak zpomalilo.

O kontrastu mezi érou Neurathovou a obdobím Heydrichova úřadu nejlépe vypovídá fakt, že dle dostupných záznamů došlo mezi státním prezidentem a zastupujícím říšským protektorem pouze k jednomu jedinému setkání, během něhož byla otázka internovaných českých studentů diskutována. Tato schůzka se uskutečnila po Háchově dlouhodobém naléhání 19. března 1942 a kromě internovaných vysokoškoláků bylo během ní jednáno i o dalších skupinách českých vězňů. Souhrnně byla tato záležitost rozpracována v jednom ze tří memorand, která státní prezident na audienci předložil. Nápadný je v něm Háchův zcela rezignovaný tón. Zatímco v Neurathově případě si ještě tu a tam dovolil vyrukovat s důraznými výtkami na situaci internovaných a na průtahy v jejich propouštění, lze v tomto případě pozorovat Háchovo celkové odevzdání. Z průtahů v propouštění si nijak nedovolil obviňovat německou stranu, možné příčiny špatných podmínek českých vězňů uváděné v memorandu jsou pak formulovány zcela neadresně. Korunu tomu všemu nasadila též následná Heydrichova cynická odpověď: „*Pan zastupující říšský protektor sdělil, že důvodem četných úmrtí v koncentračních táborech nejsou, jak pan státní prezident se domnívá, obtíže zásobovací, neboť internovaným, kteří konají těžkou práci, jsou přidělovány potraviny jako těžce pracujícím, nýbrž že početnější úmrtí mezi internovanými nastala jednak následkem epidemie skvrnitého tyfu, který zavlekli do koncentračního tábora ruští zajatci, jednak tím, že tělesně méně zdatní internovaní, zvláště ti, kteří nejsou zvyklí těžké práci, hlavně Židé, takovému námaze podléhají. S touto okolností nutno ale v koncentračních táborech jako samozřejmou počítat [...]. Pokud se týká propuštění studentů, sdělil pan zastupující říšský protektor, že věc zdržena byla jenom epidemií, která v koncentračních táborech vznikla, že však nyní co nejdříve studenti, jak dne 19. ledna 1942 rozhodl, budou propuštěni.*“¹⁷⁸

Další tvrdou ránu pro prezidentovo zdraví a jeho intervenční akceschopnost pak představoval atentát na zastupujícího říšského protektora a teror, který po něm následoval. Ten oslabeného Háchu dolomil a naprosto paralyzoval. Není proto divu, že v čase četných poprav a deportací stovek lidí do koncentračních táborů se na zbývajících studenty, kteří dleli v různých táborech již od podzimu 1939, pozapomnělo. Ani protektorátní vláda po své reorganizaci neměla již ve svém středu nikoho, kdo by byl ochoten se v jejich záležitosti nějakým způsobem angažovat. Nicméně u příležitosti Háchových 70. narozenin 12. července 1942 se vláda rozhodla zříditi Studentskou nadaci Dr. Emila Háchy se základním jméním

¹⁷⁷ T. PASÁK, *Emil Hácha*, s. 263.

¹⁷⁸ AKPR, f. Studentská demonstrace (zatýkáni), sign. T422/39, podsign. T265/42.

20 milionů korun, která měla umožnit nemajetným protektorátním příslušníkům studium na vysokých školách v Německu, a ve stejné době byl také z okruhu prezidentské kanceláře učiněn pokus o dosažení amnestie pro české politické vězně, ovšem marný.¹⁷⁹

Vzhledem k neutuchajícím žádostem ze strany rodičů byla začátkem srpna 1942 o situaci zbývajících studentů v prezidentské kanceláři vyhotovena podrobná zpráva pro pana prezidenta. Upozorňovalo se v ní, že od dubna 1942, kdy došlo k propuštění asi 125 studentů, se dosud žádný ze zbývajících vysokoškoláků domů nedostal, a to navzdory Heydrichovu slibu z 19. ledna 1942, že budou postupně propuštěni všichni zbývající studenti. Dokument končil závěrem: „Pan státní prezident sledoval tuto otázku od jejího vzniku a opakovaně se přimlouval za její příznivé vyřešení nejen s ohledem na tyto mladé lidi, kteří by mohli být činní jako dobří pracovníci, nýbrž také v úvaze zpětného účinku v širokých vrstvách obyvatel. Oceňuje skutečnost, že většina studentů již byla propuštěna. Propuštění zbývajících skupiny a tímto způsobené konečné uzavření celé věci by však znamenalo nejen úspěch jeho dosavadních kroků, nýbrž by našlo i velmi příznivý ohlas u veřejnosti.“¹⁸⁰ Tento informační list byl pak také ve dvou exemplářích odevzdán dne 25. 8. 1942 v Černínském paláci Franckovi osobnímu tajemníkovi Oberregierungsratu Robertu Giesovi.¹⁸¹

Dne 21. října 1942 vydal zastupující říšský protektor Daluge své rozhodnutí, jež potvrzovalo možnost studia českých studentů na vysokých školách v Říši.¹⁸² Tento akt stejně jako blížící se vánoční svátky podnítl rodiče stále vězněných studentů, aby se opět obrátili na prezidentskou kancelář s prosbou o propuštění svých synů. Proto bylo z iniciativy nového šéfa kanceláře státního prezidenta Augustina Popelky pro Háchu opět vyhotoveno o této záležitosti dobrozdání¹⁸³ a i tento dokument byl pak 18. prosince 1942 odevzdán ministerskému radovi Giesovi. Po obsahové stránce se od předchozího memoranda příliš nelišil. Zdůrazňoval se v něm především fakt, že i v minulých letech byly v adventním období propuštěny větší skupinky studentů. Poukazovalo se též na skutečnost, že žádný z dosud vězněných studentů nebyl vyšetřován a všem bylo umožněno přijímat zásilky z domova bez omezení. „Pan státní prezident by vděčně uvítal, kdyby otázka internovaných studentů byla ještě jednou prověřena, a pokud by v jednotlivých případech neexistovalo žádné konkrétní obvinění, mohli by býti příslušní studenti u příležitosti prvního svátku vánočního propuštěni“¹⁸⁴, psalo se v závěru.

Dne 12. ledna 1943 sdělil státní sekretář Frank svým dopisem prezidentské kanceláři, že zbytek internovaných studentů byl ze zjišťovací vazby propuštěn a že v táboře zůstalo jen

¹⁷⁹ V. MACHÁLEK, *Prezident v zajetí*, s. 234.

¹⁸⁰ AKPR, f. Studentská demonstrace 15. 11. 1939 (zatýkáni), sign. T422/39, podsign. T265/42, překlad autora.

¹⁸¹ Tamtéž.

¹⁸² Možnost dokončení vysokoškolského studia v Německu byla pečlivě vybraným a prověřeným studentům poprvé dána na základě vyhlášky říšského protektora z 2. března 1941. Ta byla vydána s předchozím souhlasem Berlína a podnětem k ní byla především vzrůstající poptávka po lécárích a inženýrech technických oborů, jichž se záhy po uzavření českých vysokých škol začalo v Protektorátu pomalu nedostávat. Povolení studia těmto vybraným jednotlivcům na vysokých školách v Německu také pro německé orgány skýtalo možnost na tuto část dorůstající české inteligence vhodně ideologicky působit a také si ji zavázat určitou mírou vděčnosti do budoucna, což plně zapadalo do koncepce postupné germanizace českého prostoru. NA, f. PMR, Školské otázky německé i české 1940–1942, k. 3775, složka Pokračování ve studiu českých studentů na vysokých školách německých, sign. 11279/2383/1941.

¹⁸³ Mezitím Chvalkovský intervenoval za studenty i ostatní internované dne 26. října 1942 u Lammerse, Himmlera, Meißnera a Thieracka. E. MARŠOUN, *Diplomat a politik František Chvalkovský a vyslanectví Protektorátu Čechy a Morava*, s. 137.

¹⁸⁴ AKPR, f. Studentská demonstrace 15. 11. 1939 (zatýkáni), sign. T422/39, podsign. T337/42, překlad autora.

několik studentů,¹⁸⁵ kteří jsou buď nemocní, nebo podléhají karanténě.¹⁸⁶ Frank zakončil svůj dopis slovy: „*S jejich propuštěním se zakrátko počítá. Doufám, že propuštění studenti mají o svém budoucím chování jasno. S výrazem nejhlubší úcty Frank.*“¹⁸⁷ Na své oznámení dostal odpověď 19. ledna 1943, v níž mu prezidentská kancelář vyjádřila Háčovými ústy své upřímné poděkování.¹⁸⁸

Zanedlouho pak došlo k propuštění i posledních čtyř zbývajících vysokoškoláků. Zcela poslední z nich, medik Vojtěch Schnurpfeil, se domů vrátil 11. března 1943. Oznámení o tom učinila jeho matka listem z 28. března 1943: „*S radostí sděluji, že můj syn MUC. Vojtěch Schnurpfeil se již 11. t. m. vrátil jako poslední z akce studentů ze 17. listopadu 1939 z Oranienburgu. Prosím o vyslovení nejhlubších diků panu státnímu prezidentovi za jeho vřadnou a laskavou pomoc, se kterou se záležitosti studentů ujal.*“¹⁸⁹

IV.6 Přehled propouštění studentů

K propouštění studentů docházelo za Neurathova úřadu vcelku pravidelně, a to především vždy v období Vánoc a též v době výročí vzniku Protektorátu, respektive u příležitosti Hitlerových narozenin. K dalším propouštěním pak docházelo ad hoc jako odpověď na zesílené intervence státního prezidenta a protektorátní vlády či jako odměna za jejich ústupky. První skupina 33 vysokoškoláků byla propuštěna 19. prosince 1939. Byl mezi nimi i syn děkana Lékařské fakulty UK v Praze.¹⁹⁰ Na další menší skupinku nemocných studentů se usmálo štěstí na Štědrý den.¹⁹¹ Některé z postižených rodin tak už mohly zasednout ke štědrovečerní tabuli v kompletním složení. Jiná menší skupinka asi 22 studentů se pak domů navrátila 12. ledna 1940.¹⁹² Další větší skupina asi 180 vysokoškoláků byla propuštěna na svobodu u příležitosti Hitlerových narozenin.¹⁹³ Nemalelou úlohu v rozhodnutí činitelů Říše k tomuto kroku zřejmě hrál také blahopřejný telegram, který z protektorova popudu poslal prezident Hácha Adolfu Hitlerovi k narozeninám, stejně tak i telegram zasláný říšskému kancléři v den prvního výročí Protektorátu.¹⁹⁴ Oba tyto v podstatě vynucené telegramy pak byly nálezitě využity k propagandistickým účelům v tisku. Netrvalo ani měsíc a již 17. května 1940 došlo k propuštění dalších 27, vesměs moravských studentů.

¹⁸⁵ Jednalo se o čtyři studenty. T. PASÁK, *17. listopad 1939 a Univerzita Karlova*, s. 150.

¹⁸⁶ AKPR, f. Studentská demonstrace 15. 11. 1939 (zatýkáni), sign. T422/39, podsign. T8/43.

¹⁸⁷ Tamtéž, překlad autora.

¹⁸⁸ Tamtéž.

¹⁸⁹ AKPR, f. Perzekuce obyvatelstva Protektorátu Čechy a Morava, B) Studenti – zatýkáni, sign. 4615, složka Různé žádosti, podsign. K253/43.

¹⁹⁰ T. PASÁK, *17. listopad 1939 a Univerzita Karlova*, s. 156.

¹⁹¹ V. MACHÁLEK, *Prezident v zajetí*, s. 159; B. FABIANOVÁ – B. FRANĚK (edd.), *17. listopad 1939, Okupace. Archivy mluví*, s. 43. Jejich počet byl zřejmě 25. F. NEDBÁLEK – F. HEJL, *Zvláštní akce 17. listopad a její průběh v Brně*, s. 50, což následně převzal Jiří PERNES, *Kapitoly z dějin Vysokého učení technického v Brně. (Cesta moravské techniky 20. stoletím)*, Brno 2009, s. 104.

¹⁹² NA, f. PMR, k. 3767, PMR 1940, dopis Aloise Vondřicha, sign. 1544/1940. Srov. J. PERNES, *Kapitoly z dějin Vysokého učení technického v Brně*, s. 104, který uvádí počet 25. Ten opět převzal informaci z Nedbálkovy a Hejlovy publikace, která však zdroj neuvádí, proto příkládám větší hodnotu archivnímu prameni.

¹⁹³ T. PASÁK, *17. listopad 1939 a Univerzita Karlova*, s. 149. Deputace rodičů vrátivších se studentů, vedená ministerským radou Slavíkem z ministerstva veřejných prací, navštívila 29. dubna 1940 předsedu vlády Eliáše a za veškerou vykonanou činnost ve prospěch zatčených studentů mu poděkovala. NA, f. PMR, k. 3767, PMR 1940, složka Propuštění studenti – poděkování rodičů p. předsedovi vlády, sign. 15936/3895/1940.

¹⁹⁴ T. PASÁK, *17. listopad 1939 a Univerzita Karlova*, s. 149.

Prispěly k tomu zřejmě předešlé intervence nejen ze strany státního prezidenta, ale také předsednictva ministerské rady a přednosta koordinačního oddělení Huberta Masaříka, kteří v předchozích dnech zaslali své písemné žádosti úřadu říšského protektora.¹⁹⁵ Následně bylo k 1. srpnu 1940 propuštěno z koncentračního tábora Sachsenhausen-Oranienburg dalších 19 hochů.¹⁹⁶ Blížily se znovu Vánoce. Nejprve bylo koncem prosince 1940 propuštěno asi 150 studentů, na další se pak usmálo štěstí začátkem ledna, celkově se tak na přelomu roku vrátilo domů asi 200 českých vysokoškoláků. Kolem 24. března 1941, tj. po zažehnutí tzv. legionářské aféry a nedlouho po druhém výročí vzniku Protektorátu, bylo na svobodu propuštěno dalších zhruba 200 studentů. V té době se mělo v německých koncentračních táborech a věznicích dle protektorátních údajů nacházet ještě asi 550 posluchačů uzavřených českých vysokých škol, propouštění se však po 24. březnu na několik měsíců zastavilo a obnoveno bylo až koncem ledna 1942 v souvislosti s ustavením nové protektorátní vlády.¹⁹⁷ Po Háchově kapitulaci v otázce složení nové vlády a jejím jmenování 19. ledna 1942 udělal Heydrich vstřícné gesto a s Himmlerovým souhlasem vydal příkaz k propuštění zbývajících studentů.¹⁹⁸ Mezi 19. a 27. lednem 1942 se tak vrátilo zpět domů k rodičům asi 303 z nich.¹⁹⁹ K dalšímu propouštění, i když stále ještě ne všech studentů, došlo potom v den Hitlerových 53. narozenin 20. dubna 1942, kdy brány koncentračních táborů opustilo asi 125 českých vysokoškoláků.²⁰⁰ V důsledku atentátu na Reinharda Heydricha bylo poté propouštění opět zastaveno a po usilovných intervencích kanceláře státního prezidenta obnoveno až počátkem roku 1943, přičemž vůbec poslední student internovaný v souvislosti se „Zvláštní akcí 17. listopad 1939“ opustil tábor v březnu téhož roku, jak již bylo zmíněno v závěru předchozí podkapitoly.

Závěr

Osvobození zhruba dvanácti set studentů spolu se snahou o znovuotevření českých vysokých škol se po 17. listopadu 1939 stalo jedním z prioritních cílů politického snažení státního prezidenta Háchy a protektorátní vlády. Tato snaha byla od počátku programová a koncepční, nesnažili se zachránit studenty jako jednotlivce, nýbrž jako celek. Zároveň usilovali o alespoň částečné zmírnění životních podmínek pro vysokoškolské studenty nejen v Sachsenhausenu, ale i v ostatních táborech a věznicích, kde byli studenti soustřeďováni.

Jak je z předcházejícího textu patrné, i přes občasné zákroky ze strany předsedy vlády spadala valná většina intervenčních kroků ve prospěch českých studentů na bedra státního prezidenta Háchy. To mělo několik důvodů. Tím primárním byla jeho pozice hlavy protektorátní autonomní správy, a tedy i nejvyššího přímluvce u představitelů německé okupační

¹⁹⁵ AKPR, f. Návštěvy státního prezidenta Dr. Háchy u protektora Neuratha, sign. T247/39, podsign. T173/40.

¹⁹⁶ Tamtéž, podsign. T276/40.

¹⁹⁷ T. PASÁK, *17. listopad 1939 a Univerzita Karlova*, s. 150.

¹⁹⁸ V projevu k nově nastupující protektorátní vládě 19. ledna 1942 doslova řekl: „Nařídil jsem se svolením říšského vůdce SS pozvolné propouštění všech studentů – až na několik strůjců spiknutí, kteří byli svého času ve spojitosti se studentskými nepokoji uvězněni.“ Miroslav KÁRNÝ a kol. (ed.), *Protektorátní politika Reinharda Heydricha*, Praha 1991, s. 205. Překlad autor.

¹⁹⁹ AKPR, f. Studentská demonstrace (zatýkáni), sign. T422/39, podsign. T265/42; T. PASÁK, *17. listopad 1939 a Univerzita Karlova*, s. 150.

²⁰⁰ AKPR, f. Studentská demonstrace (zatýkáni), sign. T422/39, podsign. T265/42.

moci. Hlavním adresátem, na něhož byly všechny přímluvy a žádosti v tomto smyslu primárně směřovány, pak byl říšský protektor jakožto nejvyšší představitel okupační správy a zástupce Hitlera a berlínské vlády. Na rozdíl od svého formálního zástupce, státního tajemníka K. H. Franka, projevoval také větší ochotu tyto žádosti vyslechnout a předat je dále se svým doporučením do Berlína. Prezidentovým zákrokům u říšského protektora de facto další intervence ze strany předsedy vlády, přednosta koordinačního oddělení a vyslanec Chvalkovského jen sekundovaly a doplňovaly je. Úřad vyslanec v Berlíně pak nejčastěji sloužil ke „zdvojení“ intervencí podnikaných protektorátními činiteli v Praze a ke zjištění, jaká atmosféra v Berlíně panuje. Tuto činnost úřad vyslanec podnikal až do nástupu Heydricha, který se jej nejprve snažil zrušit; nakonec dosáhl alespoň jeho omezení na pouhé dekorativní zastoupení.²⁰¹

Klíčovou úlohu hrál v intervenční politice Prahy koordinační oddělení při předsednictvu ministerské rady. Tento odbor, v jehož čele stál bývalý diplomat Hubert Masařík, nejenže shromažďoval a dodával kanceláři státního prezidenta a předsedovi vlády veškeré podklady pro chystané intervence, vypracované na základě informací od rodičů, ale sám také v tomto směru prováděl zákroky, především u nižších úředníků, jako byl vyslanec Völckers nebo legační sekretář Thilenius. Zajišťoval také kontakt s úřadem vyslanec v Berlíně, který mu byl po správní stránce podřízen.

Tato koordinovaná intervenční politika, v jejímž rámci odpovědní činitelé mezi sebou jednotlivé kroky synchronizovali a navzájem se doplňovali, pak přinesla časem své ovoce v postupném propuštění všech studentů, kteří byli v souvislosti s uzavřením českých vysokých škol vzati jako rukojmí do „ochranné vazby“. Podstatně k němu však přispěla také ústupná politika protektorátní vlády i nemocného prezidenta, kteří byli stále méně s to odolávat německému tlaku a nakonec se okupační linii alespoň z formálního hlediska víceméně podrobili. Pokud by tak neučinili, těžko bylo lze očekávat, že by se studenti navrátili ještě v průběhu války, a to dokonce té její části, kdy nacistické Německo bylo na vrcholu své moci. Drtivá většina studentů byla propuštěna ještě před koncem stalingradské bitvy, která znamenala zásadní zvrat v dosavadním průběhu války. To znamená, že cílů, které okupační moc internací studentů sledovala, bylo v politické rovině dosaženo, neboť nelze jakkoli spoléhat na soucit a dobrou vůli odpovědných nacistických činitelů, kteří o propuštění rozhodovali. České vysoké školy jakožto symbol vzdělanosti a kulturní i národní emancipace českého národa byly uzavřeny, jejich posluchači coby budoucí výkvět české inteligence zatýkáním dostatečně zastrašeni a paralyzováni v případném aktivním odporu, stejně jako rodiče zatčených, kteří se snažili podnikat vše možné, jen aby se jejich potomek navrátil brzy domů a bez větší újmy na zdraví. Také většinová veřejnost byla akcí odrazena od toho, aby znovu dávala hromadně najevo svou nespokojenost a odpor vůči okupaci způsobem, jak to při různých příležitostech činila až do listopadu 1939. Mnoho lidí, včetně těch významnějších, se ve své snaze dosáhnout kýženého propuštění studentů dostatečně kompromitovalo. Záměr, který „Zvláštní akce 17. listopad 1939“ v první fázi německé okupace měla, tak byl zřejmě podle názoru vedoucích německých kruhů uspokojivým způsobem naplněn.

Bilance více jak tříletého věznění byla následující. Ze zhruba 1200 vysokoškolských studentů zavlečených do koncentračních táborů a věznic jich 21 tvrdý režim a nelidské

²⁰¹ E. MARŠOUN, *Diplomat a politik František Chvalkovský a vyslanectví Protektorátu Čechy a Morava*, s. 202.

zacházení nepřežilo.²⁰² Jistě to není málo, přesto se v porovnání s bilancí ostatních skupin vězňů nejedná o vysoké číslo. Relativně nízká míra úmrtnosti byla způsobena jednak vyšší odolností mladého organismu vůči drsným podmínkám v koncentračním táboře, jednak také zvláštním režimem, který studenti po několika prvních měsících věznění měli a který je zpočátku uchránil před povinností těžké vysilující práce, jíž byli ostatní vězni vystaveni. Nemalou úlohu jistě sehrála i velká soudržnost a kamarádství českých vysokoškoláků, kteří byli ubytováni na společných blocích a v těžkých chvílích byli jeden druhému oporou. Po svém propuštění a návratu domů byli vysokoškoláci pod dohledem gestapa. Přesto se mnozí z navrátilců následně zapojili do odboje.²⁰³ Jedenáct z nich později padlo v boji nebo se stalo obětmi další perzekuce.²⁰⁴

Nakolik si jednotliví postižení studenti uvědomovali, že jejich návratu domů pomohla též cílená intervenční politika protektorátní správy, která však v této záležitosti vždy tahala za kratší konec provazu, a nutně se proto musela podrobovat německých požadavkům, a nakolik to ovlivnilo jejich pohled a vztah k představitelům této administrativy, nelze s úplnou přesností vypovědět. Nevíme ani, zda se propuštěným studenům jejich rodiče vždy svěřili se vším, co pro jejich návrat podnikali, včetně některých ponižujících kroků, na něž nemohli být nijak zvlášť hrdí.²⁰⁵ Z toho mála pamětníků, kteří se dožili loňského 76. výročí svého zatčení, nelze již sestavit odpovídající vzorek. Jejich vzpomínky mohou být navíc ovlivněny pozdějším oficiálním narativem, který ve své době diktoval komunistický režim a který jakékoli pozitivní stránky a snahy vrcholným představitelům tzv. autonomní správy upíral, neboť na ně a priori nahlížel jako na buržoazní kolaboranty s okupační mocí.²⁰⁶ Bohužel ani starší vzpomínková literatura tuto otázku nijak nereфлекtuje. V každém případě lze předpokládat, že obecně v rodinách zatčených, jejichž členové podávali na protektorátní

²⁰² T. PASÁK – M. DRÁPALA, *Čeští vysokoškolští studenti v Sachsenhausenu*, s. 506. Srov. Z. POUŠTA – J. HAVRÁNEK, *Dějiny Univerzity Karlovy, IV, 1918–1990*, Praha 1998, s. 55, kde se uvádí 26 zahynuvších studentů v koncentračních táborech. Jeden ze studentů – Josef Zeman – spáchal v koncentračním táboře Mauthausen sebevraždu. K. KRÁTKÝ, *Nové svědectví k bilanci studentských obětí*, in: J. Vrátníčková (ed.), 17. listopad 1939 po 55 letech, s. 29. Zde je také uveden počet v koncentračních táborech zemřelých studentů 21, přičemž dalších 11 mělo do r. 1945 zemřít po svém návratu na následky věznění.

²⁰³ Jádrem studentské odbojové reprezentace se zformovalo už na přelomu let 1942/1943, intenzivnější práce však začala až na sklonku roku 1944. Teprve před květnovým povstáním se studenti sdružili ve třech organizacích: Studentský národní výbor se Studentskou legií, organizace Sachsenhausen a Studentské hnutí odporu. Čeští studenti označení jako Svaz českého demokratického studentstva se na sklonku války podíleli na činnosti České národní rady, v jejímž čele stanul profesor české literatury Albert Pražák. J. HAVRÁNEK, *Univerzita Karlova v letech 1939–1945*, in: A. Kostlán (ed.), *Věda v českých zemích za druhé světové války – sborník z konference*, s. 38.

²⁰⁴ Z. POUŠTA – J. HAVRÁNEK, *Dějiny Univerzity Karlovy, IV*, s. 55. Např. studenti Zdeněk Remta a Jiří Hůlka padli při Slovenském národním povstání, studenti František Stavělík, Zdeněk Mikeščík a Adolf Skalka položili svůj život při Pražském povstání. K. KRÁTKÝ, *Nové svědectví k bilanci studentských obětí*, in: J. Vrátníčková (ed.), 17. listopad 1939 po 55 letech, s. 31; K. KRÁTKÝ, *Studentské oběti 17. listopadu*, in: J. Havel (ed.), *Odkaz 17. listopadu po šedesáti letech*, s. 34.

²⁰⁵ Další otázkou je, zda dochovaný „kompromitující“ materiál byl nějakým způsobem v poválečných letech proti nim zneužit. K zodpovězení této otázky by bylo třeba prostudovat kádrové materiály těchto rodinných příslušníků, popř. policejní a soudní spisy, pokud byli v poválečných letech vyšetřováni a souzeni z politických důvodů.

²⁰⁶ PhDr. Vojmír Srdečný, kterého jsem se roku 2014 ve výroční den 17. listopadu u Hlávkových kolejí na tuto záležitost tázal, mi sdělil, že si na nic v tomto smyslu nepamatuje. Nevěděl dokonce ani to, že jeho otec zaslal na předsednictvo ministerské rady několik písemných žádostí o podniknutí intervenčních kroků v jeho prospěch, ačkoli tyto jsou mezi archivním materiálem dochovány. Když jsem mu pak tyto dokumenty posléze 4. března 2016 během besedy na půdě Filozofické fakulty Univerzity Karlovy, organizované Pražskou studentskou sekci České archivní společnosti, ukázal, byl překvapen a velmi dojat. NA, f. PMR, k. 3767, složka Srdečný Vojmír.

orgány žádosti o propuštění svých blízkých a jejichž prosby se v brzké době vyplnily, se protektorátní správa a její jednotliví představitelé zřejmě těšili o něco větší „popularitě“ než ve zbytku společnosti, který takovou zkušenost neměl.²⁰⁷ Svou roli však hrálo jistě i mnoho jiných faktorů.

PETR BORL

Interventionen zugunsten der im Herbst 1939 verhafteten Studenten. Das Engagement der Eltern und die Rolle der Vertreter der Protektoratsverwaltung

ZUSAMMENFASSUNG

Der 17. November 1939 wurde nicht nur in Tschechien ein Symbol für die Willkür der Besetzung des Landes durch Nazideutschland, sondern durch seine Ernennung zum Internationalen Studententag auch ein in der Welt bekanntes Symbol. An jenem Tag wurden im Protektorat Böhmen und Mähren auf Weisung der Nazis die tschechischen Hochschulen besetzt und geschlossen und mehr als zwölfhundert Studenten an diesem und den nachfolgenden Tagen verhaftet und anschließend in ein Konzentrationslager nach Deutschland transportiert. Neun Personen, allesamt Studentenfunktionäre, wurden erschossen. Dies war nicht nur eine Vergeltung für die vorausgegangenen Herbstdemonstrationen, bei denen die tschechische Bevölkerung einschließlich Hochschüler insbesondere in Prag deutlich zu verstehen gegeben hatten, dass sie sich mit der Besetzung ihrer Heimat und den Praktiken ihrer neuen deutschen Herren nicht abfinden, sondern auch ein wichtiger Schritt bei der Verwirklichung des nazistischen Planes der allmählichen Germanisierung Tschechiens, in welchem die tschechischen Hochschulen als Träger tschechischer Bildung und Kultur und auch als Symbol nationaler Emanzipation keinen Platz hatten. Bei der Realisierung dieses Planes sollten die als Geißeln internierten Studenten als Objekt der Erpressung und als Mittel dienen, auf die tschechische Bevölkerung und ihre politischen Vertreter Druck auszuüben mit dem Ziel, sich ihre Willfährigkeit und Loyalität gegenüber dem Besatzungsregime zu erzwingen. Trotz der nicht beneidenswerten Situation der Protektoratsregierung und des Staatspräsidenten, die in der ersten Phase des Protektorats auf einem gewissen Widerstand beharrten und zögerten, mit dem Ziel, zu retten, was zu retten war, wurde die Frage der Auseinandersetzung mit den Folgen des deutschen Übergriffs auf das tschechische Hochschulsystem und in diesem Rahmen vor allem die Befreiung aller internierten Studenten eines der vorrangigen Ziele ihrer politischen Bemühungen bei den Verhandlungen mit den Vertretern der Besatzungsmacht. Es wurde vereinbart, sämtliche Schritte zugunsten der inhaftierten Hochschüler auf zentraler Ebene nach vorheriger Abstimmung und unter Mitwirkung der beteiligten Ämter zu unternehmen. An diese hatten sich bald nach der Verhaftungswelle durch die Deutschen massenweise verzweifelte Eltern mit der Bitte gewandt, die Freilassung ihrer inhaftierten Söhne zu ermöglichen. Eine Analyse der Briefe und Anträge der Eltern, ihrer Argumentation und gegenseitigen Solidarität ist Gegenstand eines der Unterkapitel dieser Arbeit.

Mit der Sammlung von Informationen über die inhaftierten Studenten und der Erstellung von Unterlagen für eine Intervention bei den deutschen Organen wurde die Koordinierungsabteilung des Ministerratspräsidiums beauftragt, die durch ihren Leiter Hubert Masařík bei niedrigeren Chargen des Reichsprotektoratsamtes zugunsten der Inhaftierten von selbst vorstellig wurde. Das Material dieses Koordinierungsorgans ist die Hauptquelle für diese Arbeit. Die direkte Intervention beim Reichsprotektor Neurath und Staatssekretär Frank oblag dann vor allem Staatspräsident Hácha und Regierungschef Eliáš, die mit jenen als den obersten Vertretern der sog. autonomen Verwaltung in regelmäßigem Kontakt standen. Neurath und Frank konnten zwar aufgrund der Bereitschaft der tschechischen Seite zu politischen Zugeständnissen ihre Empfehlungen und Anträge auf Freilassung nach Berlin weiterleiten, doch die tatsächliche Entscheidungsbefugnis über das Schicksal der Inhaftierten hielt hier der Chef des Reichssicherheitshauptamtes und zukünftige stellvertretende Reichsprotektor Reinhard Heydrich fest in der

²⁰⁷ V příslušném archivním fondu se dochovalo několik srdečně děkovných dopisů, které rodiče po návratu svých synů adresovali protektorátní vládě a státnímu prezidentovi.

Hand. Er war sich voll bewusst, welchen Wert die internierten Studenten als Geißeln für die nationalsozialistischen Absichten hatten, wie aus den Protokollen der deutschen Seite über ihr argumentatives Vorgehen ersichtlich ist.

Die allmähliche Freilassung kleinerer Studentengruppen hatte die Form einer Art politischen Handels, bei dem die tschechische Seite von Anfang an notwendigerweise am kürzeren Hebel saß und das Leben der Hochschüler mit weitreichenden und demütigenden politisch-rechtlichen Zugeständnissen zugunsten der Besatzer erkaufen musste. Mit diesem Vorgehen wurde schließlich erreicht, dass im Laufe von drei Jahren sämtliche internierte tschechische Studenten freikamen, mit Ausnahme derer, die das KZ nicht überlebt hatten.

Deutsche Übersetzung: Wolf B. Oerter

Petr Borl
Archiv hl. města Prahy
petr.borl@post.cz